

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ELNURƏ ƏLİ qızı BƏDƏLOVANIN

**İBTİDAİ TƏHSİL SƏVİYYƏSİNDƏ ALMAN DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI ŞİFAHİ
NİTQ VƏRDİŞLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASI YOLLARI**

İxtisaslaşma: HSM-060103 – Alman dilinin tədrisi metodikası və metodologiyası

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: _____

Ped.f.d., b/m. Mehbarə Niftulla qızı Qəribova

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....3-9

**I FƏSİL. İBTİDAİ TƏHSİL SƏVİYYƏSİNDƏ ALMAN DİLİNİN TƏDRİSİ
ZAMANI ŞİFAHİ NİTQ VƏRDİŞLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASININ
NƏZƏRİ ƏSASLARI.....10-19**

1.1. Alman dilində şifahi nitq vərdişlərinin ibtidai təhsil səviyyəsində formalaşdırılmasının linqvistik və psixoloji əsasları.....10-19

1.2. İbtidai təhsil səviyyəsində alman dilinin tədrisi metodikasının məzmun və məqsədləri.....19-26

1.3. İbtidai təhsil səviyyəsində fəal təlimin təşkili formaları və bu təlimdə şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasının strukturu.....26-39

**II FƏSİL. İBTİDAİ SİNİF ŞAĞİRDƏRİNİN ALMAN DİLİNDƏ
ŞİFAHİ NİTQ VƏRDİŞLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA YENİ
TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ ROLU.....40-49**

2.1. İbtidai təhsil səviyyəsində tətbiq olunan yeni təlim texnologiyalarının xarakterik xüsusiyyətləri və onlardan alman dilinin tədrisində istifadə.....40-49

2.2. İbtidai təhsil səviyyəsində şifahi nitqin inkişafı əsas tələb kimi götürülməklə şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması yolları.....49-56

2.3. Eksperimental tədris və onun metodik təhlili.....57-65

NƏTİCƏ.....66-68

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....69-75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Hazırda ölkəmizdə sosial-iqtisadi və mədəni sahələr inkişaf edir, Azərbaycanın dövlətçiliyi və beynəlxalq statusu dünyada möhkəmlənir. İqtisadi artımın nəticəsi olaraq ölkəmizin qlobal proseslərə fəal şəkildə daxil olması onun dünya arenasında rəqabət qabiliyyətinin, istehsal və istehlak mədəniyyətinin yüksəldilməsini tələb edir. Həmçinin, təhsil sahəsində aparılan islahatlar müasir həyatın artan tələblərinə uyğun olaraq tədrisin fəal təlimlə inkişafını zəruri hesab edir. Cəmiyyətə təkcə informasiya kontekstində keçmiş biliklərin mövcudluğu deyil, real problemlərin həllinə yönəlmiş təhsil nəticəsi lazımdır. Tədris, təhsilin məqsədi kimi biliyi yalnız problemlərin həllində bir vasitə hesab edir. Cəmiyyətin real problemlərini həll etməyə qadir olan peşəkar kadrların hazırlanmasına olan tələblər təhsil sisteminin müasirləşdirilməsini qarşıya qoyur.

İbtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərə ilk günlərdən xarici dilin öyrənilməsinə marağı oyatmaq, dilə həvəsi, məhəbbəti inkişaf etdirmək lazımdır. Kiçik yaşlı şagirdlərdə təkcə dili şifahi deyil, həm də yazılı, düzgün və gözəl nitqin inkişafı ibtidai siniflərdə əsas sahələrdən biridir. Kiçik yaşlı şagirdə aydın və qrammatik cəhətdən düzgün danışmağı, öz fikirlərini şifahi və yazılı şəkildə sərbəst, yaradıcı şəkildə ifadə etməyi, emosiyalarını müxtəlif intonasiya vasitələri ilə çatdırmağı, nitq mədəniyyətini müşahidə etməyi və ünsiyyət qabiliyyətini inkişaf etdirməyi müəllimdən təsirli yanaşma ilə mürəkkəb və əziyyətli bir fəaliyyət tələb edilir. Birinci sinif şagirdlərinin kifayət qədər böyük bir hissəsində şifahi və xüsusən də yazılı nitqin inkişaf səviyyəsi qeyri-kafidir. Obrazlı, parlaq, məntiqi qurulmuş nitq uşaqların intellektual səviyyəsinin əsas göstəricisidir. Uşağın nitqi nə qədər zəngin və düzgün olarsa, onun fikirlərini ifadə etməsi bir o qədər asan olar, reallığı bilmək imkanları nə qədər geniş olarsa, uşaqlar və böyüklərlə münasibəti bir o qədər mənalı və dolğun olarsa, onun zehni inkişafı bir o qədər fəal şəkildə baş verir. Buna görə də, kiçik yaşlı şagirdlərin

nitqinin inkişafı ilə bağlı iş tələbələrin uğurlu inkişafı və təhsili üçün vacib və zəruri şərtidir.

Şagirdlərin nitq fəaliyyətinin formalaşması probleminə həmişə çox diqqət yetirilmişdir. Hazırda məktəblilərin nitq inkişafındakı ümumi tendensiyalar müəyyən edilmiş, fənlərarası səviyyədə nitqin inkişafı ideyası əsaslandırılmış, nitq ünsiyyəti problemləri aşkar edilmişdir. Məktəblilərin dil səriştəsinin formalaşdırılmasının mümkün yolları müəyyən edilmişdir. Nitqin şifahi monoloji və dialoji formalarının təhlili tədqiqat işində geniş təqdim olunur. İbtidai təhsil səviyyəsində məktəblilərin şifahi və yazılı nitqinin formalaşmasının psixoloji xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir. Bu baxımdan müasir tələblərə cavab verən aktual problemlərdən biri də nitqin öyrənilməsi, uşaqlarda nitq fəaliyyətinin inkişafı üçün müvafiq üsulların, forma və vasitələrin axtarışdır.

Tədqiqatın obyektı. İbtidai təhsil səviyyəsində alman dilinin tədrisi zamanı şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılması prosesidir.

Tədqiqatın predmeti. İbtidai təhsil səviyyəsində şifahi nitq vərdişlərinin formalaşmasına yönəlmiş yeni təlim modeli əsasında alman dilinin tədrisi metodikasındır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. İbtidai təhsil səviyyəsində alman dilinin tədrisi zamanı şifahi nitq vərdişlərini formalaşdırılmaq üçün alman dilində şifahi nitqin tədrisinin optimal modelinin nəzəri və elmi-metodiki əsaslandırılması və bu model üçün bir sıra məşqlərin işlənilib hazırlanmasıdır. Tədqiqatın müəyyən edilmiş məqsədi və fərziyyəsinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələri həll etmək tələb olunur:

1) Səriştə əsaslı yanaşma əsasında xarici dilin tədrisinin və xüsusən də alman dilin tədrisinin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;

- 2) İdrak səriştəsinin formalaşmasının psixoloji və pedaqoji xüsusiyyətlərini öyrənmək, onun strukturunu və şagirdlərin nitq bacarıqlarını müəyyən etmək;
- 3) Təlim şəraitini təhlil etmək:
 - a) ibtidai təhsil pilləsi şagirdlərinin idrak səriştələrinin formalaşması kontekstində nitq inkişafının psixoloji və linqvistik xüsusiyyətləri;
 - b) alman dilində şifahi nitqin mənimsənilməsinin xüsusiyyətləri;
- 4) Şagirdlərin idrak səriştəsini formalaşdırmaq üçün alman dilində şifahi nitqin tədrisi üçün optimal model hazırlamaq;
- 5) Öyrənilən şəraitdə təlim məzmununun seçilməsi və təşkili prinsiplərini müəyyən etmək;
- 6) Təklif olunan tədris modeli əsasında şagirdlərin şifahi nitq səriştəsini inkişaf etdirməyə yönəlmiş nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış məşq və tapşırıqlar toplusunu hazırlamaq;
- 7) Təklif olunan məşq və tapşırıqlar toplusunun effektivliyini eksperimental olaraq yoxlamaq.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. İşin nəzəri əhəmiyyəti:

- şifahi nitqin tədrisi prosesinin optimallaşdırılması metodlarının müəyyən edilməsində səriştəyə əsaslanan yanaşmadan istifadədə;
- müəyyən edilmiş səriştənin strukturuna uyğun olaraq şagirdlərin xarici dil kimi alman dilində şifahi nitqinin formalaşmasının psixoloji və didaktik əsaslarının inkişaf etdirilməsində;
- ana dilində və xarici dildə kommunikativ və linqvistik təcrübənin şifahi nitqin tədrisi prosesinə təsirinin öyrənilməsində;

- şagirdlərin alman dilində şifahi nitqinin formalaşdırılmasının məqsəd və vəzifələrinə cavab verən təlim məzmununun seçilməsi və təşkili üçün konseptual tələblərin işlənilib hazırlanmasında.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ümumtəhsil məktəblərində istifadə oluna bilən, xarici dili öyrənən şagirdlərin şifahi nitqinin formalaşmasına yönəlmiş təlim modelinə əsaslanan məşq və tapşırıqlar toplusunun işlənilib hazırlanmasındadır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

1. Xarici dildə şifahi nitqin tədrisini təşkil edən xüsusi nitq bacarıqlarının şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi ilə əldə edilir: kommunikativ, intellektual və tənzimləməyə imkan verir. Nitq fəaliyyətini inkişaf etdirmək və sonra müstəqil olaraq xarici dildə şifahi nitqini təkmilləşdirmək.

2. İbtidai təhsil səviyyəsinə səriştə əsaslı yanaşmanın tətbiqi xarici dillərin tədrisi metodologiyasında kommunikativ səriştənin strukturuna yeni komponentin - nitq və idrak səriştəsinin daxil edilməsini müəyyən edir. Xarici dilin mənimsənilməsi çərçivəsində və xarici dilin öyrənilməsi prosesini müstəqil idarə etmək bacarığında idrak fəaliyyəti:

- ✓ dilin şüurlu mənimsənilməsinə məqsəd qoymaqdan, öz öyrənmə prosesini “nəzarət etməkdən”, nəticələrin qiymətləndirilməsinə və düzəldilməsinə qədər ;
- ✓ dil öyrənmə strategiya və texnikalarına şüurlu şəkildə yiyələnməkdə;
- ✓ qarşısına vəzifə qoymaq və onun həlli yollarını tapmaq bacarığında;
- ✓ xarici dili öyrənmək prosesi (çətinliklər, uğurlar, gözləntilər, perspektivlər) haqqında düşünmək bacarığında;
- ✓ təlim fəaliyyəti təcrübəsini digər təlim vəziyyətlərinə köçürmək bacarığında.

3. Nəzərdən keçirdiyimiz təlim şəraitinə (psixoloji və linqvistik xüsusiyyətləri) əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, nitq və idrak səriştəsinin

formalaşmasının səmərəliliyi şagirdlərin xarici dil şifahi nitqinin mənimsənilməsi şagirdlərin müstəqil olmaq istəyi ilə bağlıdır. Yaradıcı təhsil fəaliyyəti özünüifadə və özünü aktuallaşdırma vasitəsi kimi, eləcə də bəzi dil və ilk xarici dilin öyrənilməsi prosesində əldə edilmiş təhsil təcrübəsi.

4. Xarici dilin şifahi nitqinin mənimsənilməsi prosesində şagirdlərin idrak səriştəsinin formalaşmasına yönəlmiş məşğələlər və tapşırıqlar toplusu aşağıdakı ardıcılığa riayət etməyi diktə edərək, tədris-idrak fəaliyyətinin inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə alır. Tapşırıqlar:

- ✓ reproduktiv növ tapşırıqlar,
- ✓ reproduktiv-yaradıcı növün vəzifələri
- ✓ yaradıcı tapşırıqlar.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki,

- ilk dəfə olaraq ibtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərin kommunikativ, intellektual və tənzimləyici nitq bacarıqlarının məcmusu kimi idrak səriştəsinə müəyyən etməyə cəhd edilmişdir;
- xarici dil şifahi nitqin tədrisi prosesində tələbələrin nitq və idrak səriştəsinin formalaşmasının nəzəri əsaslarını inkişaf etdirmək;
- təlimin məzmununu müəyyən etmək və şagirdlərin şifahi nitqini formalaşdırmaq üçün zəruri materialların seçilməsi və təşkili meyarlarını əsaslandırmaq;
- şagirdlərin alman dilində şifahi nitqini formalaşdırmaq məqsədi ilə tədrisin nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış və eksperimental sınaqdan keçirilmiş modelini yaratmaq.

Tədqiqatla bağlı bir çox metodlardan istifadə edilmişdir.

Yuxarıda göstərilən problemləri həll etmək üçün aşağıdakı tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir:

- pedaqogika, psixologiya, linqvodaktika, kommunikativ dilçilik və ümumən xarici dillərin tədrisi metodikası və xüsusən də tədqiq olunan problem üzrə elmi ədəbiyyatın öyrənilməsi və təhlili;
- ibtidai təhsil səviyyəsində xarici dildə şifahi nitqin tədrisi təcrübəsinin təhlili və ümumiləşdirilməsi;
- xarici dildə şifahi nitqin tədrisi üzrə tədris prosesinin mütəşəkkil müşahidəsi;
- şagirdlərin sorğu-sual edilməsi və sınaqdan keçirilməsi, habelə alınan məlumatların keyfiyyət və kəmiyyət təhlili;
- təklif olunan metodiki müddəaların və tövsiyələrin tam təsdiqi ilə eksperimental təlimin keçirilməsi;
- eksperimental təlim nəticəsində alınan məlumatların statistik və riyazi üsulları.

Tədqiqat işində təqdim olunan müddəalara uyğun olaraq aşağıdakılar irəli sürülür:

1. İbtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərin alman dilində şifahi nitqinin tədrisi müasir şəraitdə optimaldır;
2. Şagirdlərin şifahi nitqinin formalaşması xarici dilin öyrədilməsinin məqsədi kimi tətbiq edilir;
3. Təlim prosesində şagirdlərin nitq-idrak səriştəsinin formalaşmasının xüsusiyyəti nəzərə alınarsa, xarici dildə şifahi nitqin mənimsənilməsi şagirdlərin bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi ilə həyata keçiriləcəkdir;
4. Təlim şagirdlərin kommunikativ və intellektual bacarıqlarının inkişafına və xarici dil şifahi nitqinin praktiki mənimsənilməsinə yönəlmiş məşq və tapşırıqlardan istifadəni nəzərdə tutan hazırlanmış model əsasında aparılır.
5. **Tədqiqatın aprobasiyası.** Dissertasiya işi ADU-nun Filologiya fakültəsi nəzdində Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatla bağlı bir məqalə dərc edilib.

İşin quruluşu. Dissertasiya işinin məzmunu girişdən, iki fəsil və altı yarım fəsildən ibarətdir. Dissertasiyada tədqiq olunan mövzu ilə əlaqədar sonda nəticə verilmişdir. Magistr dissertasiyasının tədqiqatı üçün 86 sayda ədəbiyyatdan və internet resurslarından istifadə edilmişdir. Dissertasiyanın mövzusu 75 səhifəni əhatə edir. Dissertasiya işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı və predmeti, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti, tədqiqatın elmi yeniliyi, metodları, təqdim olunan müddəalar, tədqiqatın aprobasiyası və işin quruluşu öz əksini tapıb. I Fəsil “İbtidai təhsil səviyyəsində alman dilinin tədrisi zamanı şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasının nəzəri əsasları” adlı mövzunu əhatə edir və bu fəsil üç yarım fəsildən ibarətdir:

1.1. Alman dilində şifahi nitq vərdişlərinin ibtidai təhsil səviyyəsində formalaşdırılmasının linqvistik və psixoloji əsasları.

1.2. İbtidai təhsil səviyyəsində alman dilinin tədrisi metodikasının məzmun və məqsədləri.

1.3. İbtidai təhsil səviyyəsində fəal təlimin təşkil formaları və bu təlimdə şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasının strukturu.

II Fəsil “İbtidai sinif şagirdlərinin alman dilində şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasında yeni təlim texnologiyalarının rolu:

2.1. İbtidai təhsil səviyyəsində tətbiq olunan yeni təlim texnologiyalarının xarakterik xüsusiyyətləri və onlardan alman dilinin tədrisində istifadə.

2.2. İbtidai təhsil səviyyəsində şifahi nitqin inkişafı əsas tələb kimi götürülməklə şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması yolları.

2.3. Eksperimental tədris və onun metodik təhlili.

I FƏSİL

İBTİDAİ TƏHSİL SƏVİYYƏSİNDƏ ALMAN DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI ŞİFAHİ NİTQ VƏRDIŞLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Alman dilində şifahi nitq vərdişlərinin ibtidai təhsil səviyyəsində formalaşdırılmasının linqvistik və psixoloji əsasları

Təhsilin ümumi istiqaməti - müasir həyatın tələblərinə uyğun sistemli, daim ölkənin yenilənən mədəniyyətinin və təlim mexanizmlərinin yaradılmasını, fərdin, cəmiyyətin və dövlətin ehtiyaclarının bu günə və gələcəyə məqsədyönlü istiqamətləndirilməsini nəzərdə tutur. Təhsilin müasirləşdirilməsinin əsas vəzifəsi yeni təlim keyfiyyətinə nail olmaqdan ibarətdir ki, bu da təkcə şagirdlər tərəfindən müəyyən biliklərin mənimsənilməsinə deyil, həm də onun şəxsiyyətinin, idrak və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına yönəldilmişdir. Son ilə qədər olan dövr üçün Azərbaycan təhsili konsepsiyasının əsas məqsədi “müvafiq səviyyəli və profilli, öz peşəsini mükəmməl bilən və əlaqəli fəaliyyət sahələrinə yönəlmiş, öz ixtisası üzrə dünya standartları səviyyəsində peşəkar və sosial inkişafa hazır olan, səmərəli işləməyə qadir ixtisaslı mütəxəssis hazırlamaq kimi müəyyən edir”.

Ölkəmizdə təhsilin müasirləşdirilməsinin prioritet istiqamətlərindən biri səriştə əsaslı təhsil ideyasıdır (N.V.Kuzmina, A.V.Xutorskoy, B.D.Elkonin, V.A.Muravyov, O.V. Akulova). Ümumiyyətlə, səriştə əsaslı yanaşmanın əsas məqsədi şagirdlərin bacarıq və vərdişlərinin formalaşdırılması kimi müəyyən edilə bilər. Belə vərdişlər bilikləri konkret fəaliyyətdə, real həyat şəraitində tətbiq etmək üçün universal qabiliyyətlərdir. Ümumi təhsilin məqsəd və məzmununun müəyyənəndirilməsində səriştə əsaslı yanaşma prinsipinə yeni deyil. Bacarıqların və fəaliyyət metodlarının mənimsənilməsinə dair nəzəri fikirlər M.N. Skatkin, İ. Y. Lerner, V.V. Kraevski, V.V. Davidov və digər tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Lakin bu tədqiqatlarda praktiki olaraq

kurikulumların, standartların, qiymətləndirmə sənədlərindən istifadə edilmədiyi üçün bu istiqamət həlledici olmadı. İnsanda hansı səriştlərin və hansı kəmiyyətdə formalaşmalı olduğuna dair nəzər-diqqət olmadığı kimi, bu günə qədər səriştlərin vahid təsnifatı yoxdur. Bacarıqların təsnifatının əsaslarını müəyyən etmək üçün müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bir qayda olaraq, bütün tədqiqatçılar razılaşırlar ki, gələcək mütəxəssis həyatın müxtəlif sahələrində əsas vərdişlərə malik olmalıdır: şəxsi, sosial, idrak, mədəni, subyektiv fəaliyyət. Xarici dillərin tədrisində səriştə əsaslı yanaşmanın tətbiqi şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına və təkmilləşməsinə, onun xarici dilə yiyələnmək yolu ilə özünüinkışafına və yaradıcılığına hazır olması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Şagirdlərin öz müqəddəratını təyinetmənin bütün sahələrində səriştlərin əldə edilməsinin əsaslandığı universal səriştə nitq və idraktır. Nitq və idrak səriştəsinin məzmunu müəyyən etdiyimiz müxtəlif növ xüsusi nitq bacarıqlarından ibarətdir. Onların məqsədyönlü formalaşdırılması xarici dilin tədrisi prosesində səriştlərə əsaslanan məqsədlərdən birinin həyata keçirilməsini təmin edəcəkdir. Səriştə əsaslı yanaşma - “öyrənməyi öyrət” mənasında məqsədyönlü təlimdir. Şagirdlərin müstəqil öyrənməyə formalaşdırılması probleminin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi müstəqil işdə nitq bacarıqları və idrak səriştəsi xüsusi aktualıq kəsb edir (İ.Y.Lerner, B.F Rayskiy, M.N Skatkin, İ.L.Bim, A.A. Mirolıyubov, L.Z. Yakuşina). Şagirdin hazır bilikləri əldə etmə üsullarını mənimsəməsinin zərurəti xarici dildə şifahi nitqin öyrədilməsinə əsaslanan yanaşma vərdişlərinə uyğun olan inkışafdır. Hesab edirik ki, xarici dilin tədrisində şifahi nitqin formalaşması prosesinə idrak səriştəsinin inkışaf etdirilməsi yolu ilə nail olmaq olar. Bu tədqiqat işi şagirdlərin nitq və idrak səriştəsini formalaşdırmaq üçün xarici dildə şifahi nitqin tədrisi yollarına həsr edilmişdir. Beləliklə, tədqiqatın aktualığı aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir:

- cəmiyyətin müasir inkışaf mərhələsində ibtidai təhsil səviyyəsində xarici dilə olan tələblərin yeniliyini dərk etmək;

- xarici dilin səriştə əsaslı yanaşma ilə tədrisi probleminin nəzəri məsələlərinin kifayət qədər işlənilməməsi;
- şagirdlərin nitq bacarıqlarının formalaşmasının aşağı səviyyədə olması ilə əlaqədar şifahi nitqin ibtidai mərhələdən probleminin öyrənilməsinin zəruriliyi;
- nitq və idrak səriştəsinin inkişafına yönəlmiş fəal tədris modelinin yaradılması üçün şifahi nitqin tədrisi prosesinin optimallaşdırılması yollarının tapılması zərurəti.

Xarici dilin tədrisində şifahi və yazılı nitq, eləcə də onların hər iki tərəfi ünsiyyət prosesində birgə fəaliyyət göstərir. Ünsiyyətdə dinləyən tərəf isə tez-tez yerini dəyişir. Ona görə də şifahi və yazılı nitqin öyrədilməsi qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı asılılıqda davam etməlidir. Beləki, nitqdə zəif fəaliyyət başqa bir növün inkişafına mane olur. Tədqiqatlardan məlumdur ki, dil hadisələrinin üç cəhəti var: dil, nitq, nitq fəaliyyəti. Nitq fəaliyyətinin əsas növləri haqqında L.V.Şerba qeyd edir ki, nitq fəaliyyəti - dilin bir tərəfidir. O, dilin üç cəhətini ayırmağı təklif etdi[39]:

- ✓ nitq, yəni danışma və anlama prosesi;
- ✓ dil, yəni linqvistik təcrübə;
- ✓ linqvistik material, yəni nizamsız linqvistik təcrübə [Şerba, s. 61].

Nitq fəaliyyətinin növbəti izahı L. S. Vygotskinin, A. N. Leontievin psixoloji əsərləri ilə əlaqələndirilir. XX əsrin 70-ci illərində “əlaqə fəaliyyəti” anlayışı tədqiq olunur – kommunikativ və nitq fəaliyyəti daha dar bir şərh alır: yəni motivi istehsalla əlaqəli bir fəaliyyət kimi. Nitqin bu gün xarici dillərin tədrisində məqsədi şifahi ünsiyyətdən (bir fəaliyyət kimi çıxış edir), münasibətlərin dəyişməsindən ibarətdir[18,36].

Şifahi ünsiyyət danışma və dinləmədən ibarətdir ki, bu da texnikada dinləmə adlanır. Bu anlayışları başa düşmək vacibdir: eşitmək və dinləmək. Eşitmə - akustik qavranılma, dinləmə, dinləməkdən əlavə, eşitməyi, yəni qavranılanın

başla düşülməsini və məlumatın şərhini əhatə edir. Dinləmə müstəqil nitq növü kimi çıxış edə bilən fəaliyyətləri (məsələn, hesabatlara, filmlərə qulaq asmaq) və ya qəbuledici komponent kimi dialoq ünsiyyətinə girməyi, danışmağın tərəflərindən biri olmaqla əhatə edir. Dinləmə nitqdən fərqli olaraq nitq fəaliyyətinin reseptiv növüdür. Onun öyrənilmə forması daxildir, ifadə olunmur. Bununla belə, dinləyici ünsiyyətə təsir edir: onun reaksiyası (gülüş, qeydlər, jestlər) dərhal təsir edir. Belə ki, dinləmə nitq fəaliyyətinin reaktiv növüdür. Dinləmə birbaşa (dialoji ünsiyyət) və vasitəli, uzaq (radio, TV şouları) əlaqə yarada bilən fəaliyyətdir. Dinləmə nitq fəaliyyətinin çətin növüdür, çünki həqiqi ünsiyyətdə dinləmə prosesləri geri dönməzdir və təhlil üçün uyğun deyil. Yeni məlumat köhnə məlumatları əvəz edir, deyilənlər dönməz şəkildə yox olur. Çox vaxt eşitdiklərini düşünmək üçün kifayət qədər vaxt yoxdur və buna görə də çox vaxt anlaşma əldə edilmir və ünsiyyət prosesi pozulur. Danışmaq və ya ifadəli nitq - mürəkkəb, çoxşaxəli şifahi ünsiyyət prosesi olub dinləmə ilə şifahi ünsiyyətə daxil olmaqdır [32]. Danışığın məzmunu fikirlərin şifahi formada ifadəsidir. Danışmaq leksik tələffüz, qrammatik bacarıqlar əsasında qurulur. Kommunikativ üsulla “nitq bacarıqlarını inkişaf etdirmək bacarığının formalaşdırılması” eyni zamanda, bacarığın adekvat nitq şəraitdə formalaşdığını başa düşmək lazımdır[32].

Şifahi nitqin quruluşu nitq fəaliyyətinin bir növüdür. Danışığın dinləmə və digər növlərlə əlaqəsi nitq fəaliyyəti prosesində yaranır. Danışığın xarici quruluşu aşağıdakı hissələrdən ibarətdir :

1. Motivasiya və həvəsləndirici: nəyə (lazımdır), nəyə görə (motiv, həmsöhbətin motivasiyası) və nə demək (məqsəd) üçün plan yaratmaq.
2. Analitik və sintetik: bu mərhələdə, çıxışın niyyətinin həyata keçirilməsinin hazırlanması. Xarici dildə danışan şagirdlərin sözlərin yaddaşında saxlanmasını (analiz) və onları nitqə tam (sintez) daxil etmək planının həyata keçirilməsi üçün seçmək lazımdır. Sözlərin saxlanması üçün yaddaşda onların paradigmatik

öyrənilməsi zəruridir və sintaqmatik əlaqələr, bu əlaqələr nə qədər çox olsa, sözün nitqə daxil ediləcəyi “hazırlığı” bir o qədər yüksəkdir. Paradiqmatik əlaqə xüsusiyyətləri müxtəlif sözləri müqayisə edərkən assosiasiyalar qəbul edir (yaxınlıq / əks mənə ilə). Xüsusilə sintaqmatik əlaqələr danışıq, yəni sözlərin başqa sözlərlə birləşmə rolunu oynayır. Təhlil zamanı xarici dil vahidlərinin istifadəsinə (məsələn, mən gələ bilərəm, mən vəzifədəyəm ...) seçim hazırdır. Şifahi vasitələr xatırlama prosesini inkişaf etdirir. Bir cümləni xarici dilin öyrənilməsində sintez edərkən - tamamlayarkən, qurarkən, birləşdirərkən qrammatik quruluşda çətinliklərlə qarşılaşırsan (məsələn, şagird fikrində mən şagirdəm ifadəsini düşünür. Lakin, ona demək lazımdır ki, biz şagirdlərik. Ich → wir, bin → sind + Schüler);

3. Nəzarət və icra vəzifəsi mümkün çıxışların və nəzarətin quruluş səhvlərini düzəltməyə kömək edir. Belə nəzarət tələb edir ki, standart dil təcrübə nəticəsində formalaşsın.

Nitq fəaliyyətinin növü olan danışıqda nitq hissələrinin hamısı nitqin quruluşunu təşkil edir. Danışıqla digər nitq fəaliyyətləri arasında (ilk növbədə dinləmə) sıx əlaqə vardır. Nitqin linqvistik və psixoloji tədqiqi fəaliyyətlərin şifahi və yazılı olduğunu göstərir, ünsiyyət formalarına xas bütün xüsusiyyətləri ilə deyil, ayrı-ayrı sistemlər, həmçinin reseptiv və produktiv nitq növlərinə bölündüyünü hesab edir. Məsələn, dinləmə və danışma bacarıqlarının xüsusiyyətinə müqayisəli diqqət etsək, onların əsasında mürəkkəb psixi fəaliyyətlə xarakterizə olunduğunu söyləmək olar. Bu iki proses arasındakı əsas fərq onların yekun əlaqələri - danışma və dinləmək üçün məlumatların kodlaşdırılmasıdır. Kodlaşdırma prosesi dilin fonoloji sistemə yiyələnməyi nəzərdə tutur. Danışmaqla gücləndirilməyən eşitmə, görüntüləri təhrif edə və akustik-artikulyasiya bacarıqlarını çətinləşdirə bilər.

Şifahi ünsiyyətin iki formasının qısa müqayisəli təhlili təkcə dinləmənin danışma ilə sıx qarşılıqlı əlaqəsini göstərmir, həm də onların oxuma və yazma

ilə üzvi əlaqəsi haqqında nəzəri fikirləri təsdiq edir. Yazı fiksasiya yadda saxlamaq və sonra oxutmaq üçün məlumat yolu kimi dil səsləri səslə nitq əsasında yaranmışdır. Oxumaq hər ikisinin xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən, sanki danışığıdan yazıya keçid formasıdır.

Hər bir nitq fəaliyyəti normal olaraq bir neçə analizatorun birgə işi ilə təmin edilir, lakin hər birinin funksiyası onlar arasında ciddi şəkildə diferensial olaraq qalır və əlaqə analizatorları - dinamik, hərəkətli, dəyişən nitq ünsiyyətinin bir formasından digərinə keçid edir[36]. Məsələn, eşitmə və nitq analizatorları arasında əlaqə mütləq deyil, ilk növbədə bir çox amillərdən asılıdır:

- ✓ zehni fəaliyyətin çətinlikləri,
- ✓ ünsiyyət formaları (şifahi və ya yazılı),
- ✓ mətnin dil çətinliyi,
- ✓ şagirdlərin nitq təcrübəsi ana və xarici dillərdə və s.

Şifahi nitqin formalaşmasında danışığın iki forması, dialoji və monoloji nitqi təqdim edə bilərik:

- Monoloq bir şəxsin fikirlərinin, niyyətlərinin genişlənmiş forması, hadisələrin qiymətləndirilməsi və s. az və ya çox ifadə edən nitqidir.
- Dialoq dərhal olan nitq forması, iki və ya daha çox şəxs arasında ifadələrin mübadiləsidir.

Dialoji nitqin tədrisinin əsasını dialoji vahidlər təşkil edir (mürəkkəb ifadələr, məzmun və formaca bir-biri ilə əlaqəli replikalar).

Monoloq nitqin öyrədilməsi - nitq parçası mürəkkəb sintaktik formada, bütöv birləşdirilmiş iki və ya daha çox cümlənin semantik ardıcılığı, mövzunun ümumiliyidir [40].

Dialoq və monoloq nitqləri arasındakı fərq şərtlidir, çünki monoloq nitq həm də dinləyicinin iştirakını təmin edir və buna görə də, sanki dialoqa, daha doğrusu, təbiətinə görə dialoqa malik olan şifahi nitq ünsiyyətinə daxildir. Bir çox alimlər

dialogun ən çox şifahi nitqin təbii forması olduğuna inanırlar. Buna görə də əksər hallarda onlar dialogdan şifahi nitqin monoloq nitqin öyrədilməsi strategiyasını qəbul etmişlər. Şifahi nitq fəaliyyətinin leksik tərəfinin mənimsənilməsi məşqlərdə idiomatik lüğətin öyrədilməsi prosesində həyata keçirilir.

Nitq fəaliyyətinin əsasını təşkil edən nitq-təfəkkür əməliyyatları və hərəkətləri, nitqin leksik bacarığının formalaşmasının əsas mərhələləri (sözdən istifadə və söz əmələ gəlməsi) nəzərə alınmaqla qurulmuş məşqlər toplusu aşağıdakı növ və qruplar ardıcılığıdır. Xarici dil nitqinin leksik tərəfini öyrətmək üçün məşqlər[40]:

1. Dil leksik məşqləri:

- reseptiv xarakterli linqvistik məşqlər;
- praktik dil məşqləri;
- nəzəri və analitik xarakterli dil məşqləri;

2. Reseptiv və reproduktiv xarakterli şərti nitq leksik məşqləri:

- verilmiş lüğətə əsaslanan kontekst-semantik məşqlər;
- mətn əsasında şərti nitq məşqləri;
- vizuallaşdırmaya əsaslanan şərti nitq məşqləri;
- oxşar vəziyyətə əsaslanan şərti nitq məşqləri;
- reseptiv şərti nitq məşqləri.

3. Leksik yönümlü nitq məşqləri:

- reseptiv nitq məşqləri;
- produktiv xarakterli nitq məşqləri.

Təklif olunan məşqlər toplusu eksperimental təlim zamanı sınaqdan keçirilmiş, nəticədə onun bəzi təkmilləşdirmələri edilmişdir. Leksik nitq əlaqələri yaratmaq

və bacarığı formalaşdırmaq üçün təsirli olan müxtəlif şifahi-təfəkkür fəaliyyətləri birləşdirən əməliyyat xarakterli linqvistik məşqlərdir: seçim və istifadə, məna qurma və birləşdirmə və s. Bu məşqlər sözün təsviri ilə onun anlayışı arasında əlaqə yaratmaq mərhələsindən, möhkəm nitq leksik əlaqələrinin formalaşması mərhələsinə keçid etməyə imkan verir. Bənzər bir vəziyyətə əsaslanan şərti nitq məşqləri ünsiyyətdən produktiv xarici dil nitqinə keçiddə şagirdlərin öz ifadələrinin yaradılmasını asanlaşdırır. Şifahi nitqi formalaşdıran dioloji və monoloji nitq növlərinin hər birinin özünün xüsusiyyətləri var. Biz dialoqa müxtəlif linqvistik, psixoloji xarakterik nöqtəyindən nəzərdən baxa bilərik. Dioloji və monoloji nitqdə dil xüsusiyyətləri xüsusilə vacibdir. Dialoq və monoloq təlimi materialın müxtəlif təşkilini və onunla işləmə üsullarını tələb edir. Bununla belə, pedaqoji təcrübədə, G.V.Roqovanın qeyd etdiyi kimi, ünsiyyət əlaqələrini təşkil edərkən tez-tez bu formaların qarışıqlığı olur[32].

Monoloji və dioloji nitqin xüsusiyyətləri

Cədvəl 1.

Linqvistik xüsusiyyətləri

Monoloji nitq	Dioloji nitq
Tamlıq və inkişaf.	Əsas təklif növü
hekayə (üslub kitab yazmağa yaxın)	Danışığ elementlərindən istifadə (reproduktiv elementlər)
Məlumatlılıq	Strukturların elliptikliyi
Sadə cümlələrin üstünlük təşkil etməsi	Danışığ tərz (məktəb üçün deyil)

Psixoloji münasibət, motivasiya

kontekstual, yəni monoloq	nitq motoru analizatoru iştirak edir.
ardıcıl, məntiqli, tamamlanmış, davamlı	nitq motoru + eşitmə analizatorları
situasiya xarakteri daşıyır	təlimindən əvvəl təqdimat tələb olunur
ifadəlilik	böyük emosionallıq

Son zamanlar xarici dillərin tədrisi (məktəbdə) praktiki, kommunikativ və məqsədli, intensiv (N.I. Bychkova, N.K. Sklyarenko, 1988) tətbiq olunur. Müşahidələr göstərir ki, bu yanaşmanın nəticəsi şagirdlərin şifahi nitqində çoxlu sayda səhvlər (leksik, qrammatik və fonetik) olur. Digər tərəfdən, xarici dilin tədrisinin təşkilində nitqin məqsədyönlü öyrənilməsi, həyata keçirilməsi üstünlük təşkil edir. Bununla belə, nitq mexanizmlərinin fəaliyyəti və linqvistik şüurun formalaşması ilə bağlı psixolinqvistik tədqiqatların nəticələri (N.İ.Jinkin, A.A.Leontiev, A.R.Luriya), eləcə də metodoloji tədqiqatların məlumatları (P.B. Qurviç, E.İ. Passov, S.F.Şatilov) və dilçilik elmi (O.S.Axmanova, V.V.Vinoqradov, M.D.Stepanova) xüsusilə daha elmi əsaslarla araşdırdığımız ədəbiyyatlarda öz təsdiqini tapır.

Müasir tədris metodlarında, fikrimizcə, ilkin mərhələdə şifahi nitqin tədrisində autentik materialdan istifadə problemi kifayət qədər işıqlandırılmamışdır. Yerli dərsliklərin orijinal materialı bu nöqtəyi-nəzərindən kifayət qədər nümayiş etdirilmir və onun üçün tapşırıqların məzmunu tədrisin əsasını təşkil edən sözlərin leksik-semantik və assosiativ əlaqələrinin müxtəlifliyini adekvat əks etdirmir. Dərsdə istifadə olunan xarici müəlliflərin dərsliklərində şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinə və mövzusunə heç də həmişə uyğun gəlməyən çoxlu sayda

mədəniyyət və regionşünaslıq mətnləri var. Beləliklə, monoloqun xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq və dialoji nitqdə vurğulayırıq ki, nitqin öyrədilməsinin məqsədi sosial cəhətdən müəyyən edilmiş müxtəlif şəraitdə şifahi nitq ünsiyyətini həyata keçirmək bacarığını inkişaf etdirməkdir. Alman dilində şifahi nitq vərdişlərinin ibtidai təhsil səviyyəsində formalaşdırılmasının linqvistik və psixoloji əsasları araşdırdığımız ədəbiyyatlarda öz həllini tapdı və ibtidai sinif şagirdlərinin şifahi nitqinin formalaşdırılması bu nöqteyi-nəzərdən öyrənilir.

1.2. İbtidai təhsil səviyyəsində alman dilinin tədrisi metodikasının məzmun və məqsədləri

Müasir dövrdə xarici dillərin tədrisini aktual edən bir çox sahələr var ki, onlar bu gün dilin mənimsənməsi problemlərini araşdırır. Alman dili dərslərində dil təkcə biliklərin əldə edilməsi və mənimsənilməsi vasitəsi kimi deyil, həm də dərslərin məzmununun bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilir və öyrənilir. Yuxarı sinif şagirdləri üçün alman dili imtahan fənninə çevrilir. Yazılı və şifahi imtahanlarda əldə edilmiş bacarıq və vərdişlər, bilik və texniki vərdişlər tələb olunur. Dil həyatın bütün sahələrində əsas ünsiyyət vasitəsidir. Bu o deməkdir ki, dili mənimsəmək öyrənmə və həyatın bütün sahələrinin öhdəsindən gəlmək üçün ilkin şərtədir. Ana dilini mənimsəmək ibtidai məktəbin birinci sinfindən bəri əsas ixtisas olmuşdur, alman dili fənni ümumiyyətlə alman dilli ölkələrdə əsas və ölkəmizdə də fənlərarası məktəb fənni hesab olunur. Buna “mətnləri və media materiallarını, eləcə də linqvistik ifadələri və onların strukturlarını və dil səviyyələrini başa düşmək, başqaları ilə şifahi və yazılı şəkildə fərqli və vəziyyətə uyğun şəkildə ünsiyyət qurmaq məqsədi ilə geniş sahələrin bacarıqların aşılınması ilə nail olmaq lazımdır. Şagirdlərin yüksək alman dil biliklərini genişləndirmək və dərinləşdirmək üçün özünü və dünyanı dərk etməyi təkmilləşdirilməlidir” [17]. Alman dilinin tədrisinin orta məktəb şagirdləri üçün mərkəzi sahələri bunlardır:

- Mətnlərin və media məhsullarının indeksləşdirilməsi (mətnlərin təhlili, şərh və formalaşdırılması, onların qiymətləndirilməsi)
- Yazılı və şifahi təqdimat (tədqiqat, müzakirə və mətnin işlənməsi)
- Dil haqqında düşünmə (dil tarixi, dil sistemi, dilin kommunikativ funksiyası və dil fəlsəfəsi)
- Metod və iş texnikalarına yiyələnmə (mətni başa düşmə üsulları, yazılı və şifahi səriştəli ünsiyyət qurmaq bacarığı)

İbtidai məktəbdə alman dilinin tədrisi hansı üsullar ilə təşkil edilir? Tədris prinsipləri müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilən tədrisin ümumi anlayışlarıdır. Tədris aşağıda qeyd olunan üsullarla şifahi dilə yiyələnmə problemini həll edir:

- Dialoq öyrənmə.
- Fərqləndirmə.
- Kəşflə öyrənmə.
- Çoxölçülü öyrənmə.
- Fəaliyyət yönümlü öyrənmə.
- Kooperativ öyrənmə.

Didaktika və ya metodologiya hələ də tədris metodlarının ardıcıl taksonomiyasını yaratmağa müvəffəq olmayıb. Buna baxmayaraq, bir tərəfdən ümumi prinsiplər və ya konsepsiyalar, digər tərəfdən isə xüsusi tədris üsulları arasında fərq qoyula bilər. Metodlar bütün nəzəriyyə və ondan əldə edilən tədris metodlarını təklif edir. Sosioloq və pedaqoq Peter Baumqartner “tədris metodlarının taksonomiyası” yaratmaq üçün istifadə oluna bilən konsepsiya işləyib hazırlayıb[65]. Onun konsepsiyası Karl-Heinz Flexsig sisteminə əsaslanır. Təklif empirik təsnifatı deyil, tipologiyanı ifadə edir. Taksonomiya ilə o, bütün tədris metodlarının istisnasız olaraq sistemli şəkildə təsnif edilə bildiyi bir sistemi yaratmağa çalışır. Bu strukturlaşdırma sistemi bütün tədris metodlarının tam siyahısını ehtiva etmir, lakin bütün məlum metodları təsnif

etmək və təqdim etmək üçün istifadə edilə bilən bir sistemdir. Strukturlaşmış sistem alman dilinin mənimsənməsində həm də yeni təlim üsullarını təklif edir:

- Öyrətməklə öyrənmək
- Məqsədyönlülük
- Öyrənmə yönümlü
- Proses yönümlü
- Öz-özünə təşkil olunmuş öyrənmə (fərdi üsullar ilə)
- Müstəqil fəaliyyət

Orta məktəbin ibtidai səviyyədə şagirdləri üçün tədris üsulları/tədris formaları:

- proqramlaşdırılmış dərslər
- layihə yönümlü tədris
- tədris texnikaları

Tədris texnikaları təlim prinsiplərinin reallıqda həyata keçirilməsinə xidmət edir:

- ✓ A-B-C üsulu
- ✓ Aktiv dinləmə
- ✓ Nümunə seçimi
- ✓ Kollektiv iş
- ✓ Debat
- ✓ Müzakirə
- ✓ Deduktiv və induktiv üsullar
- ✓ Müsahibə
- ✓ Qərar qəbul etmə / görüş
- ✓ Sınaq, cəhd
- ✓ Fantaziya səyahəti
- ✓ Sorğu-inkişafedici dərslər
- ✓ Qrup işi (işin təşkili) / komanda işi

- ✓ Karusel söhbəti (daxili dairə-xarici dairə)
- ✓ Yaradıcı yazı
- ✓ Həll nümunələrindən öyrənmək
- ✓ Model üzərində öyrənmək
- ✓ Öyrətməklə öyrənmək

Xarici dillərin tədrisinin ümumi didaktik prinsiplərinə əsasən xarici dillərin mənimsənməsi erkən yaş dövrü inkişafına aiddir[65]. Dil bacarıqları orijinal situasiyalarda və mövzu kontekstində əldə edilir və tətbiq olunur. Onlar müəyyən təcrübə sahələrinə təyin edilərək məşq oluna bilər. İbtidai məktəbdə xarici dili öyrətmək üçün vacib olan təcrübə sahələri uşaqların yaşayış mühitinə və maraqlarına əsaslanır (məsələn: mən və ailəm, məktəbim, hava, mənzilim, boş vaxt, yemək). Bundan əlavə, xarici dilin erkən öyrənilməsini fənn tədrisinin məzmunu ilə birləşdirmək tövsiyə olunur (məsələn, nəqliyyat və yaşayış sahəsi, yol, dinc yanaşı yaşamaq, təbiətə və ətraf mühitə hörmət, media aləmini müəyyənləşdirmə). Bu kimi vacib məsələlərə toxunarkən, yeni elementləri dil və ya situasiya baxımından anlamaq üçün inkişaf strategiyaları, digər fəaliyyətlər arasında da araşdırıla və inkişaf etdirilə bilər. Qeyd etməliyik ki, dil bilik və bacarıqlarının formalaşması və inkişaf etdirilməsi aşağıdakı ardıcılıqla aparıla bilər:

- dinləyərək başa düşmək
- danışaraq məşq etmək
- oxuyaraq başa düşmək
- yazaraq qeyd etmək

Ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı əsas dil mənbələrinə: lüğət, qrammatika, orfoqrafiya, tələffüz və intonasiyaya yiyələnməklə sıx bağlıdır. Ancaq xarici dildə səsli və səssiz hərəkətlə danışmaq qabiliyyəti ön planda olduğundan, ilkin səviyyədəki dil vasitələri hələ də köməkçi olur. Bütün tədris proqramları dil

quruluşu üçün bir çox təkliflərin mövcudluğunu: tələffüz və intonasiya nümunələrini, ibtidai lüğət, dil nitqi və qrammatik quruluşları təqdim edir.

İbtidai siniflərdə alman dilinin öyrədilməsinin əsas məqsədi ünsiyyət bacarıqlarını təmin etmək üçün ən fəal təlim metodlarının seçimidir. İlk növbədə dərslərin sosial formaları ilə təşkili məsələsi tədris edən müəllimin dərslə hazırlıq prosesinə aid edilir:

- fərdi iş
- ortaq işi
- qruplarda iş
- böyük dairə, plenum
- sinifdə tədris, frontal tədris
- böyük qrup moderatorluğu

Xarici dil tədrisində media seçimi həm də metodoloji qərardır. Bunlar ümumidir:

- iş vərəqi
- səs-küydən radio oyunlarına qədər
- şəkil, proyektor üçün falqa və ya afişa kimi rəqəmsal təqdimat
- chart
- interaktiv lövhə
- bülleten lövhəsi
- lövhə
- məktəb kitabı(dərslik)
- video

Həmçinin tədris texnikasına aiddir :

- siniflər
- kompüter dəstəkli tədris
- yaradıcılıq texnikası
- qiymətləndirmə
- tədris fəaliyyətindən kənar müəllimlər üçün peşəkar metodlar: iş üzrə məsləhət, nəzarət, qruplaşdırma üsulları .

Məktəb təcrübəsi və aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, təlim prosesi düzgün təşkil edildikdə şagirdlərin yol verdikləri səhvlərin qarşısını almağa və düzgün bacarıq və vərdişlərə yiyələnmələrinə səbəb olur. Təlimin məhsuldarlığı, səmərəliliyi birinci növbədə həmin fəaliyyətlərin icrası zamanı şagirdlərin qarşısında duran məqsəddən asılıdır. Şagirdlərin şüurluluq və fəallığını təmin etmək üçün yerinə yetirilən işlərin məqsədi onlara aydın olmalıdır. Fəaliyyətlərin məqsədi aydın olduqda və şagirdlər həmin işi nə üçün və necə icra edəcəklərini anladıqda, daha doğrusu, icra ediləcək işlə əlaqədar onların qarşısına konkret məqsəd qoyulduqda daha çox fəal olur, icra edəcəkləri işin mahiyyətini anlayır, müvafiq bacarıq və vərdişlərə yiyələnmək işi asanlaşır. Fəaliyyətlərin nəticəsi onun müxtəlifliyindən də asılıdır. Məktəb təcrübəsi göstərir ki, ayrı-ayrı dərslərdə (istər dil, istərsə də riyaziyyat dərslərində) çox vaxt müəllimlər şagirdlərə həmişə eyni tipli çalışmaları və fəaliyyətləri icra etməyi tapşırırlar. Bu cür çalışmalar və fəaliyyətlər onların tezliklə yorulmalarına, diqqətlərinin kütləşməsinə səbəb olur. Tətbiq olunan fəaliyyətlərin miqdarı da bacarıq və vərdişlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Adətən, tətbiq olunan fəaliyyətlərin miqdarı öyrənilən materialın xarakterindən və şagirdlərin idrak imkanlarından asılı olur. Ona görə də lazımi bacarıq və vərdişlərin yaranması üçün həm dil biliklərinin köməyi, həm də ondan istifadə etmək yolları zəruri hesab olunur. Dərs bugünkü həyat, real həyat həqiqətləri ilə əlaqələndirilməlidir. Burada müəllimin də rolu dəyişir- o təkcə biliklərin yoxlayıcısı olmalı deyil. Beləki, dilin mənimsənməsi dil biliklərinin

əldə edilməsi ilə kifayətlənmir, yeni təlim hesab etdiyimiz mədəniyyətlərarası tədrisin həyata keçməsi əsas məqsəd hesab olunmalıdır. Müəllim mütləq şagirdin mədəniyyətlərarası kommunikasiya prosesinə müstəqil daxil olmasına təkan verməlidir. Tədris prosesində şagirdlərin mədəniyyətlərarası kommunikasiya prosesinə qoşulmasını gücləndirmək məqsədilə bağlı olan səhvlər aradan qaldırılmalı və materialın müasir texnologiyalarla öyrənilməsi mexanizmini müəllim dərstdə tətbiq etməlidir[59]. Müasir təhsil şagirdlərimizin bilik, bacarıq və vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi və bu vərdişlərin formalaşmasını nəzərə alaraq yeni metodların tətbiq edilməsini tələb edir. Bundan əlavə multimedia texnologiyaları vasitəsi ilə dilin mənimsənilməsi tədrisin ilkin mərhələsindən həyata keçirilən fəaliyyət növü olub sonrakı mərhələlərə qədər bu vərdişlərin aşılınması tövsiyyə edilir. Beləki, xarici dildə danışıq ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədyönlü şəkildə İKT resursları ilə əlaqələndirilməli və kommunikativ fəaliyyətin əsasını təşkil etməlidir.

Bununla belə, təcrübədən göründüyü kimi, problemə marağın artmasına baxmayaraq, ibtidai məktəb yaşlı uşaqların nitq inkişaf səviyyəsi qeyri-kafidir. Görünür, bu vəziyyətdən çıxış yolu ana dilində nitqin mənimsənilməsinə yönəlmiş təlim forma və metodların axtarışında olmaqdır. Buna görə də nitqin inkişafını təkcə alman dili dərslərində deyil, dərstdənkənar kurs və dərnlərdə həyata keçirmək lazımdır. Sınıfənkənar məşğələlərdə, bu istiqamətdə iş üçün böyük imkanlar yaradılır. Şifahi nitqin inkişafı mürəkkəb, yaradıcı bir prosesdir və bu emosiyasız, maraqsız mümkün deyil. Təkcə şagirdin yaddaşını müəyyən sayda sözlər, onların birləşmələri, cümlələri ilə zənginləşdirmək kifayət etmir. Əsas odur ki, şifahi nitqdə çeviklik, dəqiqlik, ifadəlilik, müxtəliflilik inkişaf etdirilsin. Nitqin inkişafı ardıcıl və daimi tədris işidir. Məktəb şəraitində şifahi və yazılı nitqin müvəffəqiyyətlə mənimsənilməsi üçün nitq fəaliyyətinin bütün növlərini: dinləmə və danışmanı, oxuma və yazmağı məqsədyönlü şəkildə öyrətmək lazımdır. Eyni zamanda şifahi nitqin öyrədilməsi - dinləmə və danışıq, yazılı nitqdən öndə olmalıdır.

Belə tədrisin üsullarından biri əlavə dərslər zamanı nitqin inkişafı üzərində işləməkdir. Məhz azyaşlı şagirdlərin şifahi nitqinin formalaşmasını intensiv təmin etmək məqsədi ilə onların yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafını təşkil etmək lazımdır. Az yaşlı şagirdlərin nitqinin inkişafı üçün alman dilinin tədrisində fəal təlim metodlarından istifadə etməklə mövcud olan yanaşmalar nəzərə alınmalıdır.

1.3. İbtidai təhsil səviyyəsində fəal təlimin təşkili formaları və bu təlimdə şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasının strukturu

Xarici dil fənni ətraf ələmlə ünsiyyət və bilik vasitələrindən biri kimi sosial, idrak və inkişaf funksiyalarına görə müasir təhsil sistemində xüsusi yer tutur. İngilis dili ilə yanaşı alman dili də bu gün beynəlxalq ünsiyyətin aparıcı vasitəsi kimi dünyada mövqeyini getdikcə gücləndirir və bu prosesin inkişaf etməsini nəzərə alaraq, alman dilinin tədrisində effektiv metodlardan istifadə problemi son dərəcə aktuallaşır. Müasir təlim, şagirdlərin müəyyən bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnməsini, dəyərlərlə tanış etmək məqsədini, müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqə prosesi kimi qəbul edir. Hər bir metod müəllimin fəal tədris işini (təqdimat, yeni materialın izahı) və şagirdlərin idrak fəaliyyətinin təşkilini əhatə edir. Yəni, müəllim bir tərəfdən materialı özü izah edir, digər tərəfdən isə şagirdlərin təlim və idrak fəaliyyətini stimullaşdırmağa çalışır (onları düşünməyə, müstəqil nəticə çıxarmağa və s. sövq edir). Təlim vasitələri, habelə fənni tədris edən müəllim və məlumat daşıyıcısı olan şagirdlər fəaliyyət aləti kimi tədris prosesində istifadə olunan təbii obyektlərdir. Təlim vasitələri müəllimin danışıq dili ilə yanaşı, dərs prosesinin mühüm tərkib hissəsi və hər hansı bir təhsil müəssisəsində yaradılan tədris-maddi bazasının elementidir.

Xarici dillərin orta məktəblərdə tədrisinin metod və vasitələri mövzusu bir çox tədqiqatçılar İ.L.Bim, A.A. Leontyev, G. Hüseyinzadə, Q.Noyner, H. Hunfeld, H.V. Huneke, V.Ştayniq, L.Pranqe və s. tərəfindən araşdırılırsa, G.A.

Kitayqorodskayanın təklif etdiyi metod, xarici dil ünsiyyətinin şifahi və yazılı formada sosial-psixoloji mövqelərdən mənimsənilməsi kimi xarakterizə edilmişdir[35]. G.A. Kitayqorodskayanın hazırladığı intensiv təlim metodu uzun illərdir ki, təhsil sisteminin müxtəlif pillələrində tədris praktikasında uğurla tətbiq olunur. Xarici dillərin öyrədilməsinin ənənəvi metodlarından fərqli olaraq, Kitayqorodskaya sistemi qrupdakı sosial-psixoloji ünsiyyət proseslərinin idarə edilməsi ilə fərdin və kollektivin psixoloji vəziyyətlərinə əsaslanır ki, bu da şagirdlərə qısa müddətdə yeni məlumatları asanlıqla və səmərəli şəkildə əldə etməyə imkan verir [35]. Qeyd edək ki, bu gün xarici dillərin tədrisi metodikasının orta məktəblərdə əsas vəzifəsi şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməsi üçün onların tədris prosesinə, praktiki fəaliyyətə maraqlarını getdikcə daha çox fəallaşdırmaqdır. Beləki, məktəbdə xarici dil dərslərində ana dilində danışanların hədəf dilində şifahi və yazılı ünsiyyət qurmağı çox vaxt zəif əldə edilir. Xarici dilin mənimsənilməsi çətinliklərini nəzərə alaraq tədris prosesində müəllim və şagird fəaliyyətinin müxtəlif fəal təlim formaları ilə inkişaf etdirilməsini araşdırdığımız problemin əsas səbəbi hesab edə bilərik. Zəif bilik və bacarıqlar, tədris materialını yadda saxlaya bilməmək, idrak fəaliyyətinin inkişaf etməyən bacarıqları - şagirdlərin xarici dil öyrənməyə kifayət qədər həvəs və maraq göstərməməsinin səbəbləridir[35]. Buna görə də alman dilinin tədrisinin ilkin mərhələsində şagirdlərlə işləməkdə müəllimin əsas vəzifəsi onların dərse marağını daim artırmaq, şifahi nitq bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. İbtidai təhsil səviyyəsində təlimin əsas məqsədi məhz şagirdlərin hədəf dildə ünsiyyət qurmaq bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün onların kommunikativ səriştələrini inkişaf etdirməklə praktik fəaliyyətdə tətbiq etmək və xarici dil biliklərini minimum səviyyəyə çatdırmaqdır. İbtidai təhsil səviyyəsində uşaqların ünsiyyət bacarıqları və real maraqlarının nəzərə alınması ilkin mərhələdə yaradılmalıdır. Təlimin ilkin mərhələsi məktəblilərdə öyrənmə üçün müsbət motivasiyanı təmin edən kommunikativ və idrak maraqlarının formalaşmasının ən əlverişli imkanlarını

tələb edir. İbtidai sinifdə dərs deyən müəllim dərsliklərdə göstərilən tövsiyələrə yaradıcılıqla yanaşmalı, uşaqlarla fəal iş formalarından geniş istifadə etməli və sinifdə rahat təlim mühiti yaratmağa çalışmalıdır. Məktəblilərin diqqətini cəlb etməyin yollarından biri fəal təlim formalarıdır - onlar “şagirdlərin diqqətini cəlb edir, fənnə marağını artırır və materialın daha yaxşı mənimsənilməsinə kömək edir” [42]. İbtidai təhsil səviyyəsində alman dili dərslərinin təşkilinə şagirdlərin şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılması üçün praktiki dərsləri, didaktik oyunları, oyun situasiyalarını, fərdi tapşırıqları, cütlərlə işləməyi, sadə layihələrin hazırlanmasını və əlbəttə ki, qruplarda işləməyi daxil etmək olar. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, dərslərin təşkilində mühüm yeri “tədris materialının mənimsənilməsi prosesində şagirdləri fəal əqli və praktik fəaliyyətə sövq edən” dilin tədrisinin fəal metodları tutur[42]. Eyni zamanda, məktəblilərin yaddaş, dil, idrak və kommunikativ qabiliyyətləri fəal metodlardan istifadədə nəzərə cərpacaq dərəcədə inkişaf edir, onların şifahi nitqi daha zəngin və ifadəli olur. İbtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərin şifahi nitqini formalaşdırmağın əsas yolu yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi dərs prosesində müxtəlif yaradıcı, fəal təlim metodlarından istifadədir.

Hesab edirəm ki, alman dilini öyrətməyin ən təsirli üsullarından biri oyundur. Oyunlar dərstdə təbii şifahi ünsiyyət mühitinin yaradılmasına kömək edir, stressi aradan qaldırır, şagirdləri istər-istəməz tədris prosesində fəal iştiraka sövq edir, onları stimullaşdırır və intensivləşdirir, dil öyrənməyə maraqlı oyadır. Buna görə də, nitqin daha tez və asan yadda saxlanmasına və dil materiallarının oyunlarda daha cəlbedici tətbiqinə kömək edən bu təlimin alman dili dərslərində istifadəsi daha uğurlu fəaliyyət kimi başa düşülür[52]. Təqdim olunan nümunələr, sözlər və qrammatik strukturlar oyun situasiyaları vasitəsilə yaradıcı fəaliyyəti cəlbedici formaya salır. Dərstdə müəllim hər hansı bir şagirdin fəaliyyətinə oyunun elementlərini daxil etməyə çalışır. Oyunlar bilik və bacarıqların formalaşmasına görə aşağıdakıları əhatə edir:

- öyrənilən lüğətin mənimsənilməsi üçün oyunlar,

- qrammatik bacarıqların avtomatlaşdırılması üçün oyunlar,
- dinləmə və danışma bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün oyunlar.

Ümumtəhsil proqramına əsasən ibtidai təhsil səviyyəsi 1-4 –cü sinifləri əhatə edir və bu mərhələdə hər hansı bir xarici dil fənni tədris edilir. İbtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərin xarici dildə şifahi nitqini formalaşdıran fəal təlim üsullarından əsasən rollu oyunların istifadəsidir. Alman dili fənni üzrə ibtidai təhsil səviyyəsində hansı mövzular əhatə olunur?

- 1-ci sinif şagirdləri üçün alman dili xarici dil kimi ilkin tanışlıq və müəllim nitqinin təqlid edilməsidir. Bura “Salamlaşmaq”, “ Özünü təqdim etmək” və s. kimi mövzuları daxil etmək olar.
- 2-ci sinifdə müəllim “Ailə”, “Mənim günüm” və s. mövzularının öyrənilməsinə və sonra şagirdləri “Mənim ailəm” layihəsini hazırlamağa dəvət edir. Bunlar, ailə situasiyaları və ya asudə vaxt fəaliyyətləridir. Uşaqlar ailələri haqqında danışarkən hazırladıqları fotoalbomları, plakatları nümayiş edirlər. Müəllim şagirdlərlə birlikdə danışılanları dinlədikdən sonra eşitdiklərinin başa düşülməsini yoxlamaq üçün suallar verir, əlavə məlumat almaq üçün şagirdləri yeni fikirlər söyləməyə dəvət edir və dinlədiklərinin müzakirəsinə sinifdəki bütün şagirdləri cəlb etməyə çalışır.
- 3-cü sinif şagirdləri üçün “Yaşadığım şəhər”, ”Mənzilimiz” və digər mövzuların ən uğurlu layihələrinin hazırlanmasına müəllim yaxından kömək edir. Şagirdlər müəllimin köməyi ilə hazırladıqları mövzuları söyləməyə çalışırlar, izah etmək üçün müxtəlif sualları cavablandırırlar.
- 4-cü sinif şagirdləri “Mənim məktəbim” mövzusunda layihənin hazırlanmasında və müzakirəsində fəal iştirak edirlər. Layihənin hazırlanması və müzakirəsi şifahi nitqin monoloji və dialoji formalarının, dinləmək, sual vermək bacarıqlarının inkişafına səbəb olur.

İbtidai təhsil səviyyəsində alman dilinin tədrisi məktəblilər üçün ilk növbədə induktiv əsasda qurulur. Bu o deməkdir ki, yeni linqvistik materialı, o cümlədən qrammatik materialı mənimsədərkən əyani nümunələrdən istifadə etməyə, məktəbliləri dil materialları ilə tanış etmək üçün hazırlanmış tapşırıqların oyun əsasında aparılmasına çalışmaq lazımdır. Xarici dildə ünsiyyət qeyri-mümkün olduğu üçün dərstdə şifahi nitqi formalaşdıran oyunların tətbiqi zəruridir. Belə oyunlar şagirdlərin bir-biri ilə, müəllimlə maraqlı, qarşılıqlı əlaqələrinin yaradılmasına səbəb ola bilər. Oyun şagirdi düşünmək ehtiyacı qarşısında qoyur və onlar oyuna qoşulmaqdan məmnun qalırlar. Buna görə dərsin təşkilində şagird fəaliyyətinin bütün növlərini inkişaf etdirən hər cür oyunu daxil etmək olar: məsələn, 2-ci sinifdə nitq nümunələrini yadda saxlamaq üçün müəllim tez-tez “Kiçik qatar”, “Zəncir” oyunlarından istifadə edə bilər. Burada şagirdlər cümləni tələffüz etməli və əgər deyə bilməsələr, yerində qalıb “qatardan” yapışmalıdırlar. Digərləri isə sona qədər öz cümləsini qura bilsə və ya yoldaşlarının cümlələrini təkrarlayarsa o, oyunda qalib olar. Növbəti fəaliyyət rəngləri yadda saxlamaq üçün “Çiçəyi topla” oyunundan istifadə edilir. Materialı öyrəndikcə oyunlar bir qədər mürəkkəbləşir. Beləki, sualı necə düzgün verməyi daha yaxşı xatırlamaq üçün “müəllim” oyunundan da istifadə edilir. Müəllim rolu üçün sinifin güclü şagirdi seçilir, o, suallar verir və özü cavab təyin edir. Burada, daha bir “İnanmayan forma” oyunundan istifadə etmək olar – sual verilir və yenidən soruşulur. Məsələn:

Wer ist das? – Das ist Steffi.

Ist das Steffi? – Ja, das ist Steffi.

Nein, das ist nicht Steffi. Das ist Lena.

Doch, das ist Lena. Nun gut.

Bu oyun diferensial yanaşmadan istifadə edir: güclü şagird sual verir, digəriləri sualları cavablandırır, o, düzgün cavabı düzəldə və ya təklif edə bilən “müəllimdir”. Alman dilinin ilkin mərhələdə tədrisində mühüm amil əlifbanın

öyrənilməsi ilə şifahi nitqin formalaşması və oxu bacarıqlarının inkişafıdır. Buna görə də, bu mərhələdə oyun formalarının müxtəlifliyi çox vacibdir. Əlifba öyrənmə oyunları [52]:

1. Top atmaqla əlifbadakı hərfi adlandırır: müəllim-şagird, şagird-şagird, şagird-müəllim, şagird-sinif, sınıf-şagird.
2. Əlifbadakı hərfə ad verərkən ona söz əlavə edilir.
3. Şagirdlərdən biri əlifbadakı istənilən hərfin adını söyləyir, digəri onu davam etdirməlidir və s.

Bu oyunlar leksik, qrammatik, orfoqrafik və s. dil biliklərinin mənimsənilməsində ən maraqlı təlim forması ola bilər. Oyunlar hansı istiqamətə malik olursa olsun, onlar uşaqların dünyanı qavramasını əks etdirir: maraq, heyvanlara sevgi, nağıl personajları, müsabiqələr, tapmacalar. Məsələn, müəllim dərstdə idman dəqiqələri keçirərkən felin imperativ formasının tək və cəm şəklini “Əmri yerinə yetirin” oyununda istifadə edir: “Springe! Steh auf! Turne!” - əmrini bir şagird yerinə yetirdikdə, əmri bütün sınıf yerinə yetirdikdə isə: “Springt! Steht auf! Turnt!” ifadələri uşaqlarda alman dilinin qrammatikasını tədricən anlamaq səviyyəsinə nail olması məqsədini daşıyır [63]. Orfoqrafiyanın öyrənilməsində yaddaşın formalaşması, oxu bacarıqlarının inkişafı üçün “Başlanğıcı tap” oyunundan istifadə etmək olar. Oyun zamanı şagirdlərə başlanğıcı olmayan söz qrupları təklif olunur. Sözlərin tam oxunması üçün istənilən hərf və ya hərf birləşməsini seçmək lazımdır. Oyun təlimi hətta ən zəif şagirdlər üçün də mövcuddur, çünki bu oyunda şagird, bir qayda olaraq, oyun vəziyyətində dəfələrlə təkrarlanan bir nitq nümunəsi ilə işləyir (nitq fəaliyyəti üçün motivasiyanı təmin edir). Alman dilinin tədrisinin ilkin mərhələsində şagirdlər nitq fəaliyyətinin bütün növlərinin əsaslarını mənimsəyirlər: şifahi nitq vasitəsi kimi dinləmə, danışma (monoloji, dialoji nitqi), oxu və yazı. İlkin mərhələdə alman dilinin tədrisi zamanı şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılması yollarından biri də qrammatik strukturların, verilmiş mövzu

üzrə lüğətin və s. təkrarlanması və fonetik inkişafıdır. Çox vaxt belə təkrarlar uşaqlar üçün monoton və darıxdırıcı olmaqla yanaşı, həm də nəzərəçarpacaq dərəcədə dərstdə yorucu və performansın azalmasına səbəb olan səs-küy effektinin formalaşmasıdır. Eyni zamanda fəaliyyətin monotonluğu dərsmə marağın və fəallığın azalmasına səbəb olur. Dərstdə idman məşqlərinin aparılması bu problemlərdən azad olmağa kömək edir. Dərs prosesində müəllim uşaqların diqqətinin dağıldığını görərsə, ikinci dəfə bədən tərbiyəsini keçirə bilər. Məsələn [63],

Mit den Händen klap-klap-klap (Əllərini çırpmaq)

Mit den Füßen trap-trap-trap (ayaqlarını vurmaq)

Mit den Köpfen nick-nick nick (başlarını silkələmək)

Mit den Finger tick-tick-tick (barmaqlarını yelləmək)

Einmal hin, einmal her (irəli, geri dönmək)

Xarici dilin ibtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərə vizual öyrədilməsi müasir dövrün ən fəal vasitələrindən biri hesab edilir. Xarici dillərin tədrisində vizual öyrənmə uzun müddətdir və müxtəlif metodik məqsədlər üçün istifadə olunur. Mövzu görüntülü nümayiş və ya paylama materialı kimi istifadə edilə bilər. Vizual öyrənmə metodundan istifadə etməklə bir qrup şagird nümayiş materialı olaraq eyni şəkildə üzərində birlikdə işləyir, paylanma materialı kimi isə hər bir şagird digər şagirdlər tərəfindən təkrarlanmayan, ona aid olan şəkildə üzərində çalışa bilər. Mövzu şəkilləri, situasiya şəkilləri tədris materialları kimi ibtidai səviyyədə şifahi nitqin öyrənilməsinə ən təsirli vasitələrdir. İbtidai məktəb yaşlı uşaqların təfəkkürü dəqiq, aydın olduğundan müəllim əyani və təsirli: parlaq, ifadəli, rəngarəng, müxtəlif illüstrativ material seçməlidir. Qeyd olunan səbəblərə görə müəllim dərs prosesində təlim materialları kimi çoxlu fotosəkillərdən, jurnallardan, dərsliklərdən istifadə edə bilər.

İbtidai təhsil səviyyəsində olan uşaqlarda şüurlu şəkildə qarşıya qoyulmuş məqsədi olmayan, qeyri-iradi yaddaş növü üstünlük təşkil edir. Uşağın yaddaşı onun marağıdır: uşaq həqiqətən asanlıqla və uzun müddət onun marağını nəyin oyatdığını, özünəməxsusluğu ilə onu cəlb edənləri, eləcə də aktiv hərəkət etdiklərini (oynadığı, danışdığı, təqdim etdiyi) xatırlayır. Məlumdur ki, belə tədris prosesində müəllim mühüm rol oynayır. Müəllim obyektləri göstərib almanca adlandırarsa, sözlər daha yaxşı yadda qalır. Buna görə də lüğətin ilkin təqdimatı oyuncaqların, şəkillərin köməyi ilə həyata keçirilir. Söz nə qədər çətin olsa, təqdimatı bir o qədər yaddaqalan, canlı və əyani olacaq. Hər bir müəllim yaxşı bilir ki, leksik materialı mənimsəməyə şagirdin möhkəm dil bazasını yaratmaq qeyri-mümkündür. Lüğət biliklərini möhkəmləndirmək və nəzarət etmək üçün lüğətin təkrarlanmasından, “Alman dilində deyin”, “Azərbaycan dilində deyin” məşğələlərindən, həmçinin, oyunlardan istifadə etməklə öyrənilən lüğətlə mətnləri oxumaq olar. “Söz salata”, “Otaqda mebeli yerləşdirin”, “Əlavə söz tapın” və s. kimi oyunlarla şagirdlərin leksik bazasını şifahi olaraq genişləndirmək mümkündür.

Məlumdur ki, oyunlar sistemli öyrənmə və intensiv təlimi əvəz edə bilməz, ona görə də onlardan məqsədəuyğun şəkildə istifadə etmək olar. Məktəblilərə xarici dilləri öyrətmək üçün oyun fəal təlim vasitələrindən yalnız biridir. Oyunların köməyi ilə şagirdləri sevilməli söhbətlərə, istənilən real hadisələri müzakirə etməyə yönəltmək daha məqsədəuyğundur. Oyun şagirdlərin dil öyrənməkdə idrak fəaliyyətinin formalaşmasına, tədris prosesini aktivləşdirməyə, xarici dilin tədrisinin ilkin mərhələsində üstünlük təşkil edən əzbərləməklə öyrənməyə kömək edir. Alman dilinin tədrisi prosesində istifadə edilən nitq oyun situasiyaları, layihələrin hazırlanması, vizual təqdimatlar, qrammatika və lüğət hazırlığı uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə tam cavab verir və onların alman dilində şifahi olaraq təbii ünsiyyətinə şərait yaradır, dili öyrənməyə marağı artırır. Alman dilinin ibtidai siniflərdə tədrisi metodlarının təsnifatını müasir didaktikaya görə aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

- ✓ şifahi üsullar (mənbə şifahi və ya çap sözdür);
- ✓ vizual üsullar (bilik mənbəyi müşahidə olunan obyektlər, hadisələr; əyani vəsaitlərdir);
- ✓ praktiki üsullar (şagirdlər praktiki hərəkətləri yerinə yetirməklə bilik əldə edir, bacarıq və vərdisləri inkişaf etdirirlər);
- ✓ problemlə öyrənmə üsulları;
- ✓ şifahi üsullar

Təlim metodları sistemində şifahi üsullar aparıcı yer tutur. Şifahi üsullar ən qısa müddətdə böyük həcmdə məlumat ötürməyə, şagirdlərin qarşısında problemlər qoymağa və onların həlli yollarını göstərməyə imkan verir. Söz şagirdlərin təxəyyülünü, yaddaşını, hisslərini aktivləşdirir. Verbal üsullar aşağıdakı növlərə bölünür: hekayə, izahat, söhbət, müzakirə, mühazirə, kitabla iş.

- Hekayə az miqdarda materialın şifahi obrazlı, ardıcıl təqdimatıdır.

Hekayənin müddəti 20-30 dəqiqədir. Tədris materialının təqdim edilməsi üsulu izahatdan ona görə fərqlənir ki, o, povest xarakterlidir və şagirdlər faktları, misalları bildirərkən, hadisələri, müəssisələrin təcrübəsini təsvir edərkən, ədəbi qəhrəmanları, tarixi şəxsiyyətləri, alimləri və s. səciyyələndirərkən istifadə olunur. Hekayə digər üsullarla birləşdirilir: izahat, söhbət, məşqlər. Çox vaxt hekayə əyani vəsaitlərin, eksperimentlərin, film lentlərinin və film fraqmentlərinin, foto sənədlərin nümayişi ilə müşayiət olunur. Hekayə, yeni biliklərin təqdim edilməsi üsulu olaraq, adətən bir sıra pedaqoji tələblər təqdim edir:

- ✓ hekayə tədrisin ideoloji və əxlaqi yönümünü təmin etməlidir;
- ✓ yalnız etibarlı və elmi cəhətdən təsdiqlənmiş faktları ehtiva edir;
- ✓ irəli sürülən müddəaların düzgünlüyünü sübut edən kifayət qədər sayda parlaq və inandırıcı nümunələr, faktlar daxil etmək;
- ✓ aydın təqdimat məntiqinə malik olmaq;
- ✓ emosional olmaq;

- ✓ sadə və əlçatan dildə təqdim olunmalıdır;
- ✓ fərdi qiymətləndirmənin elementlərini və müəllimin qeyd olunan faktlara və hadisələrə münasibətini əks etdirir.
- İzah. İzah qanunauyğunluqların, tədqiq olunan obyektin əsas

xüsusiyyətlərinin, ayrı-ayrı anlayışların, hadisələrin şifahi şərh kimi başa düşülməlidir. İzahat təqdimatın monoloq formasıdır. İzah sübut xarakteri daşması ilə səciyyəyə, cisim və hadisələrin mühüm tərəflərini, hadisələrin mahiyyətini və ardıcılığını müəyyən etməyə, ayrı-ayrı anlayışların, qaydaların, qanunların mahiyyətini açmağa yönəldilmişdir.

- Sübut, ilk növbədə, təqdimatın məntiqi ardıcılığı, fikirlərin inandırıcılığı və aydınlığı ilə təmin edilir. İzah edərək, müəllim suallara cavab verir: “Bu nədir?”, “Niyə?”. İzah edərkən öyrənilən mövzuların, mövqelərin, proseslərin və hadisələrin əsas cəhətlərinin açılmasına kömək edən müxtəlif əyani vasitələrdən yaxşı istifadə edilməlidir. İzahat zamanı şagirdlərin diqqətini və idrak fəallığını qorumaq üçün onlara tez tez suallar vermək məsləhətdir. Nəticələr və ümumiləşdirmələr, anlayışların, qanunların tərtibi və izahları dəqiq, aydın və yığcam olmalıdır.

- Açıqlama metodundan şifahi nitqin formalaşmasında istifadə etmək tələb edilir:
 - ✓ səbəb-nəticə əlaqələrinin, arqumentlərin və sübutların ardıcıl şəkildə açıqlanması;
 - ✓ müqayisədən istifadə;
 - ✓ aydın nümunələrə cəlb etmək;
 - ✓ təqdimatın qüsursuz məntiqi.
- Söhbət müəllimin diqqətlə düşünülmüş suallar sistemini verməklə

şagirdləri yeni materialı başa düşməyə yönəltdiyi və ya artıq öyrənilənlərin mənimsənilməsini yoxladığı dialoqlu tədris metodudur. Söhbət didaktik işin ən geniş yayılmış üsullarından biridir. Müəllim şagirdlərin bilik və təcrübəsinə

arxalanaraq, ardıcıl suallar verməklə, onları yeni bilikləri dərk etməyə və mənimsəməyə aparır. Bütün qrupa suallar verilir və qısa fasilədən sonra (8-10 saniyə) şagirdin adı səslənir. Bunun böyük psixoloji əhəmiyyəti var - bütün qrup cavab verməyə hazırlaşır. Şagird cavab verməkdə çətinlik çəkirsə, cavabı ondan almamaq lazımdır – başqasına vermək daha yaxşıdır. Dərsin məqsədindən asılı olaraq müxtəlif söhbət növlərindən istifadə olunur: evristik, təkrar, sistemləşdirmə[65].

- Evristik söhbət (yunanca “evrika” – tapılmış, kəşf edilmiş sözüdəndir) yeni materialın öyrənilməsi zamanı istifadə olunur.
- Təkrarlanan söhbət (nəzarət və yoxlama) əvvəllər öyrənilmiş materialı şagirdlərin yaddaşında möhkəmləndirmək və onun mənimsənilmə dərəcəsinə yoxlamaq məqsədi daşıyır.
- Təkrarlanan-ümumiləşdirici dərslərdə mövzu və ya bölmə öyrənildikdən sonra şagirdlərin biliklərini sistemləşdirmək məqsədilə sistemləşdirici söhbət aparılır.

Söhbətin bir növü müsahibədir. Həm bütövlükdə qruplarla, həm də ayrı-ayrı şagirdlər qrupları ilə həyata keçirilə bilər.

- Müsahibələrin müvəffəqiyyəti əsasən sualların düzgünlüyündən asılıdır.

Suallar qısa, aydın, mənalı, şagirdin fikrini oyadacaq şəkildə tərtib edilməlidir. Belə ki, ikiqat, təhrikədirici suallar qoyulmamalı və cavabı təxmin etməyə məcbur edilməməlidir. Müəllim “bəli” və ya “yox” kimi birmənalı cavab tələb edən alternativ suallar yaratmamalıdır. Ümumiyyətlə, söhbət metodunun aşağıdakı üstünlükləri var:

- ✓ şagirdləri aktivləşdirir;
- ✓ onların yaddaşını və nitqini inkişaf etdirir;
- ✓ şagirdlərin biliklərini möhkəmləndirir;
- ✓ böyük tərbiyəvi təsirə malikdir;

- ✓ yaxşı diaqnostik vasitədir.

Danışiq metodunun çatışmazlıqları:

- ✓ çox vaxt aparır;
- ✓ risk elementini ehtiva edir (səhv cavab verə bilər, bu cavab digəriləri tərəfindən qəbul edilir və onların yaddaşında qeyd olunur).

Söhbət digər informasiya üsulları ilə müqayisədə şagirdlərin nisbətən yüksək idrak və zehni fəaliyyətini təmin edir. İstənilən akademik mövzunun öyrənilməsində tətbiq oluna bilər. Şifahi nitqi formalaşdırmaq üçün seçilən mövzuya uyğun mətn üzərində işlərin aparılması zəruri hesab edilir:

- Mətn planının tərtib edilməsi: plan(sadə və mürəkkəb). Plan tərtib etmək üçün mətni oxuduqdan sonra onu hissələrə bölmək və hər hissəyə ad vermək lazımdır.
- Test - oxunan əsas fikirlərin xülasəsidir.
- Sitat mətndən hərfi bir parçadır. Sitatda müəllif, işin adı, nəşr yeri, nəşriyyat, nəşr ili, səhifə göstərilir.
- Annotasiya - əsas mənasını itirmədən oxunan məzmunun qısa xülasəsidir.
- Nəzərdən keçirmək - oxunanlara münasibəti bildiren qısa rəyin yazılmasıdır.
- Formal-məntiqi modelin tərtib edilməsi - oxunanların şifahi təsviridir.
 - Müzakirə. Müzakirə bir tədris metodu kimi müəyyən bir məsələ ilə bağlı fikir mübadiləsinə əsaslanır və bu iştirakçıların öz fikirlərini və ya başqalarının fikirlərini əks etdirir. Bu metoddan şagirdlərin kifayət qədər yetkinlik və müstəqil düşünmə qabiliyyəti olduqda, öz nöqtəyi-nəzərini mübahisə edə, sübut edə və əsaslandırma bildikdə istifadə etmək məqsədəuyğundur. Yaxşı aparılan müzakirənin tədris və tərbiyəvi əhəmiyyəti var: o, problemi daha dərinləndirərək görməyi, öz mövqeyini müdafiə etməyi, başqalarının fikirlərini nəzərə almağı öyrədir.

- Dərslük və kitabla işləmək ən vacib öyrənmə üsuludur. Kitabla iş əsasən sinifdə müəllimin rəhbərliyi altında və ya müstəqil şəkildə aparılır. Çap mənbələri ilə müstəqil iş üçün bir sıra üsullar mövcuddur. Əsas olanlar bunlardır:
 - Qeyd etmək - təfərrüatlar olmadan oxunan məzmunun xülasəsi, qısa qeydi. Qeydin aparılması birinci şəxsdən (özündən) və ya üçüncü şəxsdən aparılır. Birinci şəxsdə qeydlər aparmaq müstəqil düşüncəni daha yaxşı inkişaf etdirir. Öz strukturuna və ardıcılığına görə referat plana uyğun olmalıdır. Ona görə də əvvəlcə plan tərtib etmək, sonra planın suallarına cavablar şəklində xülasə yazmaq vacibdir.
 - Tezislər mətnlidir, müəllifin fikrini ən dəqiq ifadə edən ayrı-ayrı

müddəaların mətndən çıxarış yolu ilə tərtib edilmiş və müəllifin fikrinin öz sözləri ilə ifadə edildiyi sərbəst mətn növüdür. Çox vaxt onları qarışıq tərtib edirlər, bəzi ifadələr mətndən sözlə köçürülür, qalan fikirlər öz sözləri ilə ifadə edilir.

- Vizual təlim metodları dedikdə, təlim materialının mənimsənilməsinin tədris prosesində istifadə olunan əyani vəsaitlərdən və texniki vasitələrdən əhəmiyyətli dərəcədə asılı olduğu üsullar başa düşülür. Vizual üsullar şifahi və praktiki təlim metodları ilə birlikdə istifadə olunur. Vizual tədris üsullarını şərti olaraq iki böyük qrupa bölmək olar: illüstrasiya üsulu və nümayiş etdirmə üsulu.

- İllüstrasiya üsulu şagirdlərə illüstrasiyalı dərslüklərin göstərilməsini nəzərdə tutur: plakatlar, cədvəllər, rəsmlər, xəritələr, lövhədə eskizlər vəs.
- Nümayiş metodu adətən alətlərin, təcrübələrin, texniki qurğuların, pilyonkaların, film lentlərinin və s. nümayişi ilə əlaqələndirilir.

Vizual tədris metodlarından istifadə edərkən bir sıra şərtlərə əməl edilməlidir[]:

- ✓ istifadə olunan vizuallaşdırma şagirdlərin yaşına uyğun olmalıdır;

- ✓ görmə qabiliyyəti mülayim şəkildə istifadə edilməli və tədricən dərslin uyğun anında göstərməlidir;
- ✓ müşahidə elə təşkil edilməlidir ki, şagirdlər nümayiş etdirilən obyektə aydın görə bilsinlər;
- ✓ illüstrasiyalar göstərəkən əsas, vacib olanı aydın şəkildə vurğulamaq lazımdır;
- ✓ hadisələrin nümayişi zamanı verilən izahatları ətraflı düşünmək;
- ✓ nümayiş etdirilən vizuallaşdırma materialın məzmununa tam uyğun olmalıdır.

Şifahi nitqin mənimsənilməsində praktik təlim metodları şagirdlərin praktik fəaliyyətinə əsaslanır. Bu üsullar praktiki bilik və bacarıqları formalaşdırır. Praktiki metodlara məşğələlər, laboratoriya və praktiki işlər daxildir.

- Məşqlər. Məşqlər zehni və ya praktiki hərəkətin keyfiyyətini

mənimsəmək və ya yaxşılaşdırmaq üçün təkrar yerinə yetirilməsi başa düşülür. Təlimlərdən bütün fənlərin öyrənilməsində və tədris prosesinin müxtəlif mərhələlərində istifadə olunur. Təlimlərin xarakteri və metodikası mövzunun xüsusiyyətlərindən, konkret materialdan, öyrənilən məsələdən və şagirdlərin yaşından asılıdır. Təlimlər təbiətinə görə şifahi, yazılı, qrafik olmaqla bölünür. Onların hər birini şagirdlər zehni və praktiki işlərlə yerinə yetirirlər. Təlimləri yerinə yetirəkən şagirdlərin müstəqillik dərəcəsi: təkrarlama məşqlərinə, təlim məşqlərinə bölünür.

Şagird hərəkətləri yerinə yetirəkən özü ilə və ya ucadan danışarsa, qarşıdan gələn əməliyyatları şərh edərsə belə məşqlər şərhli adlanır. Hər iki məşq növlərində şagird şifahi nitq bacarıqlarının formalaşdırılmasında istifadə edir. İbtidai təhsil səviyyəsində fəal təlimin təşkili formaları və bu təlimdə şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasının strukturu tədqiqat prosesində araşdırılaraq təlim metodlarının əsas növlərinin xüsusiyyətləri geniş izah olunaraq məqsədimizə nail olmağa kömək etdi.

II FƏSİL.

İBTİDAİ SİNİF ŞAĞIRDLƏRİNNİN ALMAN DİLİNDƏ ŞİFAHİ NİTQ VƏRDİŞLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA YENİ TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ ROLU

2.1. İbtidai təhsil səviyyəsində tətbiq olunan yeni təlim texnologiyalarının xarakterik xüsusiyyətləri və onlardan alman dilinin tədrisində istifadə

Yeni texnologiyaların bu gün sürətli inkişafı təhsil sahəsində tədrisin müasirləşməsinə geniş imkanlar yaradır. Bu texnologiyaların tədrisə tətbiqi müəllim və şagirdlərin dərsdəki fəaliyyətlərinə aktiv təsir edərək onların qarşılıqlı münasibətlərinin formalaşmasını təmin edir. İnformasiya cəmiyyətində tədris prosesinin inkişafı üçün hansı yeni texnologiyalardan istifadə edilməsi əsas problemlərdən biridir. Təhsil bu gün daha çox bilik yönümlü olduğundan bu sahədə tətbiq olunan yeni təlim texnologiyalarına cavab verən sistemlərin qurulmasını tələb edir. Beləki, ölkəmizdə informasiyalı təlim üçün sistemli, mərhələli islahatların keçirilməsi prosesi müasir tədris sisteminin zəruri addımlarından birinə çevrilib. Yeni təlim texnologiyalarının inkişaf etdirilməsi və alman dilinin tədrisinə tətbiqi ölkənin elmi potensialının vacib göstəricilərindən biridir. Bu səbəbdən də İKT-nin təhsil sahəsinə tətbiqi vacib olan bir sıra yeni vərdişlərin yaranmasına səbəb olmuşdur[44]:

- ✓ texnoloji yanaşmaya;
- ✓ praktiki biliklərin reallaşmasına;
- ✓ yardımçı vasitələrin, yəni elektron resursların hesabına tədrisin effektivliyinin artırılmasına;
- ✓ tədrisdə layihə işlərinin genişləndirilməsinə;
- ✓ İKT vərdişlərinə yiyələnməklə fəal dərslərin təşkilinə səbəb olur.

Ənənəvi təlim formasının müasir təlimə keçidi cəmiyyət üçün hazırlıqlı, keyfiyyətli, yeni tədrisin tələblərinə cavab verən nəslin yetişməsinə vacib hesab

edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə İKT-nin geniş tətbiq olunmasına əsaslanan təhsil forması böyük məna kəsb edir. İKT-nin təhsil prosesində tətbiq olunması zərurəti aşağıdakı tələblərdən yaranmışdır:

- dərslər otaqlarının müasir texniki vasitələrlə zəif təmin olunması;
- məktəblilərin texniki vasitələr ilə işləmək bacarıqlarının yaradılmaması;
- az sayda məktəblərin tam şəkildə internet şəbəkəsinə qoşulması.

Hal-hazırda məktəblərin kompüterlərlə təmin edilməsi, dil müəllimlərinin dərslərə fəal metodlarla hazırlanması və şagirdlərdə yeni vərdişlərin yaradılması istiqamətində təhsil sisteminin islahatları ilə bağlı ən aktual məsələlərdən biri tədrisdə İKT tətbiq etməklə təhsilin idarə olunmasını təkmilləşdirməkdir.

Yeni təlim metodikası məqsədə nail olmaq üçün uyğun təlim fəaliyyətlərini və tədris strategiyalarını həyata keçirməyi, dərslərin məzmununa görə təmin etməyi, tətbiqi müvafiq şəraitin yaradılmasını tələb etməyi zəruri hesab edir. Dil biliklərinin yaradıcı, tənqidi, məntiqi təfəkkürlə mənimsənilməsi yeni vərdişlərin, bacarıqların yaranmasına səbəb olar və problemlərin həllində çıxış yolları tapmaq imkanı əldə edə bilər. Bununla yanaşı olaraq metodikanın müvəffəqiyyətini təmin edən İKT-nin tətbiqinə dilin inkişafı üçün xüsusi yer ayrılmalıdır.

Multimedia-müasir kompüter texnologiyasıdır və kompüter sistemində mətn, səs, video, təsvir və animasiyanı yeni, virtual reallığın modelləşdirilmə dilini təmin edir. Multimedia- proqramı vasitəsilə müxtəlif texniki qurğular toplusunun interaktiv təlimi əsasında, istifadəçinin aktiv iştirakı ilə reallığın illuziyasının yaradılması baş tutur. Multimedia- texniki vasitələrin tədris prosesində məlumatların təqdim edilərək işlənməsi, saxlanması, ötürülməsi və prosesin optimallaşdırılması məqsədinə xidmət edən didaktik təminatlı texniki qurğular toplusudur[44]. Bunlara misal olaraq çap qurğusu, printer, ekran, müəyyən kartlar, plakatlar yerləşən qurğular, radiomikrofon, naqilli mikrofon,

gücləndirici, yarım-şəffəf ekran və elektron lövhəni göstərmək olar. Bu gün tədris prosesində texniki vasitələrin tətbiqi şagirdlərin və tələbələrin maraq və tələblərini, hazırlıq səviyyələrini, bacarağını, mənimsəniləcək materialın xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla tədris prosesini fərdiləşdirir:

- ✓ onların təfəkkür fəaliyyətlərini daha çox müstəqil istiqamətdə dəyişdirir;
- ✓ özlərini təkmilləşdirərək, müstəqil bilik əldə etmələri üçün stimül verir;
- ✓ təlimdə fənlərarası əlaqəni gücləndirməklə, hadisə və proseslərin kompleks öyrənilməsini təmin edir;
- ✓ tədris prosesinin mobilliyini, möhkəmliyini yüksəltməklə, dinamik yeniləşməsini təmin edir.

Tədrisin əsas məqsədi müasir informasiya cəmiyyətinə layiq olan şəxslər yetişdirmək, ölkədə vahid təhsil və informasiya mühitini yaratmaqdır. Bunun üçün yeni texnologiyalarından istifadə etməklə aşağıdakılar təmin edilməlidir:

- Təhsilin keyfiyyətinin artırılması;
- Müasir informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması;
- Bütün yaş dövrlərində olan insanların təhsil alma hüquqlarının bərabərləşdirilməsi;
- Milli təhsil sisteminin dünya informasiya, mədəniyyət və təhsil sistemində inteqrasiyasının təmin edilməsi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı mühüm vəzifələr kompleks şəkildə həll olunmalıdır[27]: vahid təhsil-informasiya sistemi yaradılmalı və bu sistem bütün pillələrdə təhsil və informasiya sistemlərini, həmçinin təhsilin idarəetmə, elmi-tədqiqat, metodiki-tədris və texnoloji mərkəzlərini birləşdirməlidir. İnformasiya texnologiyalarının tədris prosesinə inteqrasiyası elektron dərsliklərin hazırlanması və onların tədris prosesində tətbiqi, ənənəvi dərs vəsaitləri ilə uyğunlaşması, köməkçi vasitələrin hazırlanması yeni informasiya texnologiyalarından istifadə etmək bacarığını

aşılamaqla tədris pro[sesinin bütün iştirakçıları üçün İKT bacarıqlarına yiyələnmək imkanını təmin edir. Təhsil müəssisələrinin İKT avadanlığı və internetlə təmin olunması və təhsilin informasiyalaşdırılması prosesinə əsaslanan müasir təlim üsullarının hazırlanması dövlət səviyyəsində həyata keçirilməlidir. İKT- dən istifadədə təqdimatların hazırlanması prosesi bir çox bacarıqların əldə edilməsini tələb edir. Effektiv təqdimatın hazırlanması təlim və təcrübə ilə əldə olunan bacarıqdır. Hər hansı bir mövzu haqqında təqdimat hazırlayarkən bir sıra məqamlara diqqət yetirmək vacibdir. “Təqdimatı necə hazırlamalı?” mövzusunda elmi seminarlarda çıxış edən mütəxəssislər geniş məruzə ilə bildirmişdilər ki, təqdimat hazırlayarkən öncə mövzu müəyyənləşdirilməli, əsas məqamlar vurğulanmalı, qısa, aydın və tam şəkildə əks olunmalıdır[27]. Mətni lazımsız sözlərlə yükləyib dinləyiciləri yormaqla məqsədə uyğun deyil. Qeyd olunurki, təqdimatın vizuallaşdırılması üçün “MS Power Point”, “Prezi” və bunlara bənzər onlarla proqramdan istifadə etmək olar. Təqdimatı hazırlayarkən stil və rəng seçilməlidir. Həmçinin mətnin oxunaqlı olması üçün onun şrifti və ölçüsünə diqqət yetirmək vacibdir. Şəkil, qrafik, animasiya və s. kimi vizual elementlərdən yalnız mövzunu izah etmək və ya mənanı gücləndirmək üçün istifadə olunmalıdır. Vizual elementlər mümkün qədər sadə və anlaşılıqlı olmalı, mətnə əlavə və dəstək olmalı, onu əvəz etməməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, yersiz istifadə olunmuş vizual element şagirdin diqqətini yayındıra bilər. İbtidai təhsil səviyyəsində tətbiq olunan yeni təlim texnologiyalarının xarakterik xüsusiyyətləri və onlardan alman dilinin tədrisində istifadə yolları bu gün müasir dövrümüzün aktual problemlərdən biri olaraq bu sahədə daha çox dərslük və dərslər vəsaitlərinin və tədris proqramlarının işlənməsini tələb edir.

Hal-hazırda yeni texnologiyalar ilə tədris terminin məzmununun iki komponentinin fərqli xüsusiyyətləri məlumdur: tədris texnologiyası (Tədris texnologiyası) və tədrisdə texnologiya (Tədrisdə texnologiya):

- birinci texnologiya- müəllim əməyinin təşkili, onun köməyi ilə qarşıya qoyulmuş təlim məqsədlərinə ən yaxşı nail olmaq,
- ikincinin köməyi ilə isə tədris prosesində texniki tədris vəsaitlərindən istifadə etmək.

Təlim texnologiyalarının ən mühüm xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- a) səmərəlilik (hər bir şagird tərəfindən qarşıya qoyulmuş təhsil məqsədinə yüksək səviyyədə nail olmaq);
- b) iqtisadi səmərəlilik (materialın mənimsənilməsinə sərf olunan ən az səylə vaxt vahidində çoxlu tədris materialı mənimsənilir);
- c) əməkdaşlıq (təlim əməkdaşlıq mühitində, müsbət emosional mikroiklimdə, həddindən artıq yüklənmə və həddindən artıq iş olmadıqda baş verir);
- d) dərslərə marağın artmasına kömək edən və şagirdin ən yaxşı şəxsi keyfiyyətlərini təkmilləşdirməyə, onun ehtiyat imkanlarını üzə çıxarmağa imkan verən fənni öyrənməkdə yüksək motivasiya.

Əksər tədqiqatçılar təlim texnologiyalarını sinifdə təlimə fərdi-fəal yanaşmanın həyata keçirilməsi yollarından biri hesab edirlər ki, bunun sayəsində şagirdlər təhsil fəaliyyətinin fəal yaradıcı subyektləri kimi çıxış edirlər[27]. Xarici dillərin tədrisi metodologiyasında müasir təlim texnologiyalarına müraciət etmək zəruridir: əməkdaşlıqda öyrənmə, layihə metodu (layihə texnologiyaları), şagird yönümlü təlim, distant təhsil, dil portfelindən istifadə, kompüter və audiovizual texnologiyalar. Sadalanan bəzi təlim texnologiyalarını nəzərdən keçirək:

- Kollektiv öyrənmə. Bu texnologiya sinifdə şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqə ideyasına, şagirdlərin öyrənmə problemlərinin həlli üçün tək-cə fərdi deyil, həm də kollektiv məsuliyyət daşdığı, bir-birinə kömək etdiyi və kollektiv məsuliyyət daşdığı hər bir şagirdin uğuru üçün qarşılıqlı öyrənmə ideyasına əsaslanır. Şagirdin fərdi təhsil fəaliyyəti subyekt kimi çıxış etdiyi frontal və fərdi təlimdən fərqli olaraq, yalnız “özün üçün”, uğur

və uğursuzluqlarına görə məsuliyyət daşıyır və əməkdaşlıqda öyrənərkən müəllimlə münasibət subyektiv xarakter daşıyır, qarşılıqlı fəaliyyət üçün şərait yaradılır və “şagird-müəllim-qrup” sistemində əməkdaşlıq və tədris fəaliyyətinin kollektiv subyektinin aktuallaşması baş verir. Birlikdə vəzifə həll olunur və güclü şagirdlər zəiflərə onun həyata keçirilməsində uğur qazanmağa kömək edirlər. Bu, birgə öyrənmənin ümumi ideyasıdır və öyrənmə tapşırığını yerinə yetirmək üçün təhsil qrupu həm güclü, həm də zəif şagirdlərə malik olan şəkildə formalaşır. Tamamlanmış tapşırığın qiymətləndirilməsi hər qrupa eyni verilir.

- Kompüter təlimi. Bu, kompüterlə işləmək üçün nəzərdə tutulmuş kurikulumlardan istifadə edərək xarici dilin tədrisidir. O, proqramlaşdırılmış təlim ideyalarından yaranıb və bu gün orta və ali məktəblərin kütləvi şəkildə kompüterləşdirilməsi, akademik fənlər, o cümlədən xarici dilləri öyrənənlər üçün kompüter proqramlarının yaradılması ilə əlaqədar təhsil prosesinin bütün aspektlərinə mühüm təsir göstərir. İnternetdən dərslər kimi, eləcə də şagirdlərin müstəqil işlərində istifadə edilməsi nəzərə alınır.
- Kompüter linqvodidaktikası fənlərarası bilik sahəsidir və informasiya texnologiyalarının, tətbiqi və riyazi dilçiliyin inkişafı, süni intellekt sahəsindəki inkişaf, kompüter proqramlarının dizaynı, insan-kompüter qarşılıqlı əlaqəsi üzrə tədqiqatlar, ümumilikdə kompüter öyrənməsinin nəzəriyyəsi və praktikasi ilə sıx əlaqədə olub dilin formalaşmasına təsir edir.

XX əsrin 80-ci illərinin sonlarından başlayaraq dillərin tədrisində müstəqil istiqamət kimi üç tədqiqat istiqaməti inkişaf etdirilmişdir[44]:

1) Dilin tədrisində kompüterlərdən istifadənin nəzəri aspektlərinin işlənilməsi və hazırlanması (kompüter linqvodidaktikasının metodoloji problemləri, kompüter

tədris materiallarının tipologiyası, kompüter tədris vəsaitlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və s.);

2) Dilin tədrisinin müxtəlif məqsədləri, mərhələləri və profilləri üçün kompüter tədris materiallarının yaradılması və tədris prosesində istifadəsi üzrə eksperimental iş;

3) Kompüter təliminin ümumi dil öyrənmə prosesinə inteqrasiyası yolları.

Yeni texnologiyalardan istifadənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi sahəsini müəyyən etmək üçün bir çox elmi ədəbiyyatların araşdırılması bizə aşağıdakı faktları təqdim etdi.

Keçən əsrin 80-ci illərinin ortalarından başlayaraq dil tədrisində xüsusi terminlərdən istifadə edilmişdir, o cümlədən: “Computer Assisted Language Learning” (CALL) – kompüterdən istifadə edərək dili öyrənmək və “Kompüter Yardımlı Dil Təlimatı” (CALI) kompüterdən istifadə edərək dil təlimi. Hazırda kompüter texnologiyalarının geniş tətbiqi ilə əlaqədar olaraq “İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları” – termini də geniş yayılmışdır. Eyni zamanda, CALL - Computer Assisted Language Learning termini kompüter dilinin öyrənilməsi ilə bağlı nəzəri və tətbiqi problemlərin bütün kompleksi üçün ümumi termin kimi öz mənasını saxlayır. Xarici dillərin öyrənilməsində şagirdlər üçün kompüter hazırlığı proqramları elektron dərsliklər şəklində nəşr olunur, onların xarakterik xüsusiyyətləri:

a) proqram modulunun (video kliplər, səsli dialoqlar, lüğət), təlim modulunun (dil və nitq xarakterli məşqlər toplusu), nitqin yazılması və bərpası üçün modulun olması;

b) tədris materialının vizual və audio formada təqdim edilməsi;

c) vəsaitin bir bölməsindən digərinə tez keçməyə, məlumat axtarmağa imkan verən hipermətn şəklində materialın təşkili;

d) nəzarət tapşırıqlarını yerinə yetirərkən cavabınızı məlumat bankında saxlanılan standartla müqayisə etmək və cavabınıza görə qiymət almaq bacarığı.

Kompüter şəbəkələri vasitəsilə əldə edilən əlavə tədris materialları, metodiki tövsiyələr şəklində internet dəstəyi var. Hazırda kompüter hazırlığı proqramlarının aşağıdakı növləri geniş yayılmışdır: dil sisteminin ayrı-ayrı bölmələrinin mənimsənilməsinə həsr olunmuş; nitq bacarıqlarının formalaşması; dil biliyi səviyyəsini qiymətləndirən nəzarət proqramları; öyrənilən dilin ölkəsinin mədəniyyətini tanıdan sosial-mədəni proqramlar.

Təəssüf ki, nitq ünsiyyətini öyrədən proqramlar hələ də kifayət qədər deyil. Eyni zamanda, son illərin proqramlarında səs, video və mətni sintez edən multimedia sistemlərindən getdikcə daha çox istifadə olunur ki, bu da kompüter hazırlığı kursu çərçivəsində bütün növlərdən və əyani vəsaitlərdən maksimum səmərəliliklə istifadə etməyə imkan verir.

İnternetin yaranması və inkişafı ilə xarici dilin tədrisində kompüterlərdən istifadə imkanları çox genişləndi. Qlobal şəbəkədə şagirdlərin üç əsas fəaliyyəti nəzərdən keçirilir:

1) Mətnlər, elektron qəzetlər, kitablar, audio və video yayımlar şəklində məlumatların qavranılmasına yönəlmiş fəaliyyətlər. Qavrama effektivliyinin yoxlanılması ənənəvi üsulla, habelə adi çap mətni, audio və video yazıları ilə işləyərkən həyata keçirilir.

2) İnformasiyanın qavranılması ilə yanaşı, şagirdin onlayn formaların doldurulmasında iştirakı, nəticələri dərhal qiymətləndirilməsi və ekranda nümayiş etdirilən testlərlərin yerinə yetirilməsi, elektron məktublar və açıqcaların göndərilməsi, birgə onlayn layihələrdə iştirak etmələri, onlayn oyunların oynanılması və s. yaradılan internet şəbəkəsində aktiv fəaliyyət göstərir.

3) Şagird həm məlumat göndərən, həm də qəbul edən şəxs olduqda, interaktiv fəaliyyət müxtəlif növ söhbətlərin- real söhbətlərin, audio və video çıxışların və s. baş tutmasına səbəb olur.

Son iki növ fəaliyyətin təşkili müəyyən texniki parametrləri və hər şeydən əvvəl dərs zamanı kifayət qədər yüksək məlumat mübadiləsi sürəti ilə internetə çıxış imkanı tələb edir. O, zaman internetdən kənar müstəqil iş növü kimi məlumat əldə etmək, dərs saatlarından gündəlik həyatda və müəllim praktikasında geniş istifadə oluna bilməsi mümkündür. İnternet texnologiyalarından istifadə müəllimə şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alan alternativ təlim strategiyalarını modelləşdirməyə imkan verir. Yalnız kompüter eşitmə, vizual və kinestetik öyrənmə üslublarını effektiv şəkildə birləşdirməyə imkan verir. İnternetin yaradılması xarici dil tədrisini müasir autentik məzmunla doldurmaq üçün həqiqətən qeyri-məhdud imkanlar açmışdır. Dünyaca məşhur qəzetlərin son buraxılışları, ən son xəbərlər videoları, yazışmalar, ana dili olanlarla onlayn müzakirələr - on il əvvəl bu, sadəcə bir xəyal idi[44].

Araşdırdığımız mövzuda şagirdin kommunikativ mədəniyyəti daxili amillərin, fərdi imkanlarının (kommunikativ xüsusiyyətlər, kommunikativ qabiliyyətlər, kommunikativ fəaliyyət və kommunikativ səriştə) və müəyyən bir cəmiyyətdə ünsiyyəti tənzimləyən xarici amillərin (kommunikativ davranış: nitq, etiket, ünsiyyət normaları və ənənələri) qarşılıqlı əlaqəsidir. Şagirdlərdə belə səriştələrin yaranması dərs prosesinə yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi hesabına əldə edilir.

İbtidai təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi yeni əsrin sürətlə inkişaf edən informasiya texnologiyaları cəmiyyətində gənc nəslin peşəkar fəaliyyətə hazırlanması üçün şərait yaratmalıdır. Yeni metodlardan istifadə etməyə və öyrənilən dili ilk təhsil pilləsindən inkişaf etdirməyə imkan verən şəxsiyyətin, onun intellektual və yaradıcı potensialının həyata keçirilməsində təhsilin aktiv informasiyalaşdırılması prioritet rol oynayır. Hazırda təhsilin

informasiyalaşdırılması prosesləri dərinləşdiyindən, tədris prosesinin müasirləşdirilməsinin proqram təminatı, multimedia vasitələri ilə müasir kompüterdən istifadə etməklə təhsil məlumatlarını təqdim etmək üçün mühüm imkanlara malik olan müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqindən ibarət olmalıdır. “Xarici dil”, eyni zamanda, müstəqil iş üçün tədris prosesinin yenidən qurulmasını tələb edir. O, bir tərəfdən ənənəvi təlim üsulunun köklü şəkildə yenidən qurulmasından, digər tərəfdən isə şagirdlərin dərslük və dərs vəsaitlərinə müstəqil yanaşmasının asanlaşdırılmasından ibarətdir. Bütün bunlar xarici dil öyrənmək üçün şagirdlərin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Yuxarıda göstərilənlər bu fənnin tədrisini ənənəvi təlim metodları çərçivəsində həyata keçirə bilməz. Bu o deməkdir ki, indiyə qədər istifadə olunan metodlar əsaslı şəkildə modernləşdirilməlidir. Bu gün şagirdlərə biliklərin ötürülməsini asanlaşdıran və sürətləndirən, onların biliklərin mənimsənilməsi prosesini aktivləşdirən, onlara tədris materialı ilə müstəqil işləmək üsullarını öyrədən, həm müəllimin, həm də tədris işinin məhsuldarlığını artıran müasir tədris metodlarına ehtiyac var. Orta məktəblərdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə öyrənilən məlumatı elə bir formada verməyə imkan verəcək ki, bunun sayəsində o, daha tez və daha yaxşı qavranılacaq və ya müəyyən konkret təhsil məqsədləri üçün istifadəyə daha tez uyğunlaşdırılacaq.

2.2. İbtidai təhsil səviyyəsində şifahi nitqin inkişafı əsas tələb kimi götürülməklə şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması yolları

Müasir təhsil əməkdaşlıq pedaqogikasını həyata keçirən, müstəqil və məsuliyyətli şagirdin formalaşması prosesini sürətləndirən bir sistem kimi qəbul edilir. Tədris prosesinin yeni modelinin yaradılması və həyata keçirilməsi üçün əsas şərtlərdən biri ənənəvi müəllim mövqeyindən - hazır biliklərin ötürülməsindən imtina etmək istəyidir. Müəllim fənn üzrə müstəqil irəliləyişdə şagirdi müşayiət edərək, tədrisdə əməkdaşlığın müxtəlif formaları vasitəsilə sinfin öyrənmə qrupunun formalaşdırılması texnologiyalarını mənimsəməlidir.

Bütün ibtidai təhsildə elə uşaqlar var ki, onlar heç vaxt məktəbəqədər təhsildən əməkdaşlıq formalarına keçmirlər. Bu o deməkdir ki, təhsil sahəsində əməkdaşlığın təşkili formasını etməyə imkan verəcək yolları tapmaq lazımdır. Şəxsiyyətin ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması problemi hər hansı bir şagirdin mədəniyyəti probleminin bir hissəsidir. Bir çox tədqiqatçılar razılaşırlar ki, az yaşlı şagirdin ünsiyyət mədəniyyəti cəmiyyətdə həyata uyğunlaşma və sosiallaşma vasitəsidir ki, bu da onlara şəxsi, fiziki və əqli keyfiyyət və xassələri göstərməyə imkan verir. İbtidai məktəb yaş, şagirdin sosial statusunun dəyişməsi, özbaşınalığın və təhsil fəaliyyətinin öhdəliyi üçün motivasiyanın formalaşması, sosial əhəmiyyətli keyfiyyətlərin formalaşması ilə böyüklər və həmyaşdları ilə münasibətlərdə dəyişiklik, nitqinə görə ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması üçün optimal dövrüdür. Gənc məktəblilərin kommunikativ mədəniyyətinin formalaşdırılması meyarları motivasiya, şəxsi, refleksiv və fəaliyyət komponentləridir. Motivasiya komponenti özünü inkişaf etdirmək istəyində, ünsiyyət tərəfdaşını anlamaq istəyində ifadə olunur. Şəxsi komponent kommunikativ fəaliyyətdə kiçik yaşlı şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini xarakterizə edir, əks etdirici komponent isə həm öz kommunikativ fəaliyyətini adekvat qiymətləndirməyə, həm də ünsiyyət tərəfdaşlarının fəaliyyətinin motivlərini və məqsədlərini başa düşməyə imkan verir[59]. Kommunikativ mədəniyyətin formalaşmasının fəaliyyət meyarı kiçik yaşlı şagirdin əldə etdiyi bilikləri praktikada tətbiq etmək qabiliyyətini müəyyən etməyə imkan verir.

İbtidai təhsil səviyyəsində şagirdin kommunikativ mədəniyyətinin öyrənilməsi və onun formalaşması üçün bir model hazırlamaq zərurəti yarandı. Kiçik yaşlı məktəblilərin kommunikativ mədəniyyətinin formalaşması modeli bizim tərəfimizdən bir nümunə kimi təqdim olunur. Bu təlim modeli bir-biri ilə əlaqəli şagirdlərin şifahi nitqini inkişaf etdirən təhsil pilləsidir: hədəf, diaqnostik, proqram-məzmun və effektiv. Şagirdlərin kommunikativ mədəniyyətinin formalaşması modeli hərtərəfli, özünü inkişaf etdirən, sosial cəhətdən aktiv və

tərbiyəli bir şəxsiyyətin inkişafına kömək edəcək, yəni şəxsi, kommunikativ yanaşmanın tələblərinə cavab verən şərait yaratmağa yönəldilmişdir[48].

Müasir məktəb bu gün qarşısına məqsəd qoyur – aşağı mərhələdən şagirdlərin xarici dil haqqında müəyyən miqdar biliyə yiyələnməsini, təkcə başa düşmək deyil, həm də dildə sərbəst ünsiyyət qurmaq bacarığının formalaşdırılmasını nəzərdə tutan multikultural şəxsiyyətin formalaşdırılmasıdır. O. A. Biryukova və D. V. Semenovanın qeyd etdiyi kimi, “müasir metodologiya elmində monoloji və dialoji formalarda (yəni sərbəst nitq) öz şifahi nitqini yaratmaq bacarığının formalaşması xarici dilin tədrisinin əsas məqsədi kimi qəbul edilir və ifadə edilir. Məlum olduğu kimi, kifayət qədər mürəkkəb çoxkomponentli struktura malik olan xarici dil kommunikativ səriştəsi anlayışı vasitəsilə” [48]. Dialoq və monoloq nitqinə bölünən şifahi nitq nitq fəaliyyətinin digər əsas növləri ilə - oxumaq və dinləməklə birbaşa əlaqəlidir. Bütün bunlardan belə nəticə çıxır ki, müasir təhsil daim inkişafdadır və nitq vərdişlərinin inkişafı üçün ən təsirli üsulların axtarışındadır. Metodistlər xarici dil dərslərində müxtəlif üsullar təklif edirlər, o cümlədən müsahibə metodundan istifadə, kommunikativ vəziyyətin modelləri, rollu oyunlar və s. V. M. Filatovun haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, “müasir məktəbdə xarici dillərin tədrisi metodlarından (texnologiyalarından) istifadə müəllim və şagirdlər arasında mövzu münasibətlərinin inkişafına əsaslanır” [51]. Bu cür əlaqələr şagirdin təhsil prosesinin əsas dəyərini dərk etməsini, əməkdaşlığa keçməsini, müəllimin isə öz növbəsində tədris prosesinin təşkilatçısı kimi çıxış etməsini, təcrübəsinin çox hissəsini sosial əhəmiyyətli təcrübə ilə əlaqələndirməsini və şəxsiyyət funksiyalarını aktivləşdirir. Bu zaman şagirdin müstəqil axtarış apardığını müəyyən edib və həyata keçirməsini nəzərdə tutur. Metodların seçilməsində əsas meyarlara interaktivlik, fəallıq, fərdi inkişafı dəstəkləməyə diqqət, müstəqil qərar vermək azadlığı, məzmun seçimi, tədris metodu, dialoq, məlumatı yadda saxlamaqdan reallığın öyrənilməsinə keçirilməsi kimi göstəricilər daxildir. Kiçik yaşlı şagirdlərin əməkdaşlığa əsaslanan bu formalardan biri də

məktəblilərin qrup iş formasıdır, çünki şagirdlər müəllimin addım-addım rəhbərliyi və nəzarəti olmadan işləyirlər, şagirdlər yeni materialı müstəqil öyrənmək üçün qruplara bölünürlər, problemin həlli variantlarının müzakirəsi, eyni hadisəyə müxtəlif baxış nöqtələri təhlil olunur. Dərsin təşkilinin qrup formalarına əsaslanan tədris ibtidai məktəbin sonunda sinifi öyrənmə icması kimi formalaşdırmağa imkan verir, öyrənmə vəzifəsi qoymağa, onun həlli yollarını axtarmağa və əldə edilmiş nəticələrdən problemi həll etmək üçün istifadə etməyə meyillidir. Müasirləşdirilmiş məktəbdə şagirdlərin qrup iş formalarına xüsusi diqqət yetirilməsi onunla əlaqədardır ki, tədris insanların fəaliyyətində yaranmış biliklərin qrupun qarşılıqlı əlaqəsi vasitəsilə şagirdin şüuruna köçürülməsi prosesi kimi görünür. Oyun metodlarından istifadə bütün bu tələblərə cavab verir və interaktiv təlimin növlərindən biridir. Alman dili dərslərində oyun üsullarından istifadə şagirdlərin bir-biri ilə və müəllimlə ünsiyyət qurması, öz fikirlərini ifadə etməsi, başqalarını eşitmək və başqasının nöqteyi-nəzərini qəbul etmək bacarığını formalaşdırmaq üçün motivasiya və resurs yaradır. Bu zaman təbii ki, şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır. Beləliklə, M.N.Skatkinin fikrincə, “orta məktəb şagirdlərinin təhsili təhsilin məzmunu və metodlarının köklü şəkildə yenidən qurulmasını, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri və maraqlarının maksimum nəzərə alınmasını nəzərdə tutur ki, bu da onların öz zehni və sosial təşəbbüslərinə geniş yer verir”[30].

Orta məktəbdə xarici dil dərslərində oyun metodundan istifadə əlverişli psixoloji atmosferin yaradılmasına kömək edir ki, bu da şagirdlərin xarici dili real ünsiyyət vasitəsi kimi qavramasına və bununla da şifahi nitq bacarıqlarının inkişafına səbəb olur. E. İ. Passov oyundan tədris prosesinin gedişində istifadə etmək üçün aşağıdakı məqsədləri müəyyən edir [30]:

- ✓ müəyyən bacarıqların formalaşdırılması;
- ✓ müəyyən nitq bacarıqlarının inkişafı;
- ✓ ünsiyyət qurmağı öyrənmək;

- ✓ zəruri qabiliyyətlərin və zehni funksiyaların inkişafı;
- ✓ nitq materialının əzbərlənməsi”. Oyun fəaliyyəti bütün şüurlul proseslərin- diqqətin, təxəyyülün, təfəkkürün, yaddaşın inkişafına təsir göstərir.

Oyunun pədaqoji və didaktik dəyəri ondan ibarətdir ki, Ponyaeva N.V. görə sinifdə şifahi nitq bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi üçün oyun üsullarından istifadə danılmazdır. Pədaqoji təcrübə göstərir ki, bütün qruplar üçün istifadə oluna biləcək belə bir oyun yoxdur. Oyunlar müxtəlif qruplarda özünü yeni formada göstərir və buna görə də müəllim oyun üçün müvafiq şərait yaratmalıdır. Şagirdlər oyuna maraq göstərməlidirlər, ona görə də müəllim oyunun mövzusunu seçməklə bağlı şagirdlərlə məsləhətləşməlidir. Əlbəttə ki, oyun metodu biliklərin inkişafına və möhkəmlənməsinə, intellektual fəaliyyətin aktivləşməsinə kömək edir. Qeyd etmək lazımdır ki, oyunun ən vacib funksiyaları - ünsiyyət, özünü həyata keçirmə, psixoloji diaqnostika funksiyası yalnız düzgün həyata keçirildiyi anda effektiv fəaliyyət göstərir. Oyun fəaliyyətinin aydın şəkildə formalaşmış prosesi şagirdlərin hərtərəfli inkişafı üçün mühüm zəmin yaradır və bu, öz növbəsində, yalnız tədris prosesində müxtəlif oyun növlərinin ekvivalent birləşməsi ilə əldə edilə bilər.

Tədris prosesində oyunun yeri, onun elementlərinin birləşməsi və tədrisi müəllimin oyunların funksiyalarını başa düşməsindən çox asılıdır. Beləliklə, şifahi nitq bacarıqlarının inkişafı üçün “Danışıqlar” kimi bir oyundan istifadə edilə bilər. Bu oyun üçün bir mövzu ilə birləşdirilən beş-yeddi addan ibarət bir siyahı tərtib edilir. Mövzu hər şey ola bilər: musiqi istiqamətləri və film janrlarından tutmuş idman və dünya şəhərlərinə qədər. Şagirdlər siyahıları gözdən keçirir və beş dəqiqə ərzində onların fikrincə, siyahıda ən çox hansının (ən həyəcanlı, ən təhlükəli, ən görkəmli və s.) olduğu sualının cavabı üzərində düşünürlər. Sonra şagirdlər üçlüyə və ya cütlərə qruplaşdırılır. Beş-yeddi dəqiqə ərzində bir-birlərinə seçimlərini söyləməli və bir cüt və ya üç üçün ümumi seçim etməlidirlər. Bundan sonra şagirdlər öz seçimlərini bütün qrupa təqdim edir və

razılaşmağa nəyin kömək etdiyini danışırlar. T. V. Semenova və M. V. Semenova qeyd edir ki, sinifdə rol oyunu “çox effektiv təlim vasitəsidir, çünki o, müəllim və şagird arasında intensiv ünsiyyəti əhatə edir, təhsil əməkdaşlığının və tərəfdaşlığının formalaşmasına töhfə verir” [30].

Rol oyunu sinfin həyatında əlamətdar hadisədir. Şagirdlər dərslərin oyun şəklində keçiriləcəyini əvvəlcədən bilsələr, o zaman fənnin öyrənilməsinə olan maraqları daha da yüksələcək. Nümunə kimi verilmiş öyrədici və nitq oyunları şagirdlərin lüğət ehtiyatının inkişafına kömək edir, məsələni dərk etmək, fikirlərini xarici dildə ifadə etmək vərdişlərini formalaşdırır. Bütün bu bacarıqlar oyun fəaliyyətində formalaşır. Oyun zamanı şagirdlər özlərini sərbəst hiss edir, nitqdə səhv etmək qorxusu azalır, tələbələr komanda işinə cəlb olunur, burada öz həmyaşıdlarından alman dilində nitq eşitməyi, onu yadda saxlamağı, onlarla dialoq qurmağı və s. öyrənirlər. Alman dili dərslərində mümkün qədər oyun üsullarından istifadə etmək lazımdır ki, şagirdlərin özlərinin də xarici dildə ünsiyyət qurmaq istəyi daha da yüksəlsin.

Alman dilində şifahi nitqi formalaşdıran təlim texnologiyalardan biri də qruplaşdırma işidir. Qrup fəaliyyəti təlim texnologiyasının əsas üstünlüklərindən biri odur ki, o, təkcə yeni biliklərin mənimsənilməsinə kömək etmir, həm də şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasına və şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına yönəldilir. Qrup işinin effektivliyi qarşıya qoyulan təlim məqsədinə uyğunluqdan və qrupdakı şagirdlərin sayından asılıdır. Qrupda çoxlu və ya az sayda iştirakçı olduğu halda, istədiyimiz nəticəni əldə etmək mümkün olmayacaq. Müəllimin qrup üzvlərinin optimal sayını düzgün və dəqiq seçə bilməsi vacibdir.

Qrup fəaliyyətinin texnologiyası qrup effektinə səbəb olur ki, bu da qrupun hər bir üzvünün imkanlarına çox vacibdir. Qrup effektinin yaranmasına qrupda baş verən əməkdaşlıq və ya rəqabət kömək edir. Qrup fəaliyyətinin texnologiyası çərçivəsində şagirdlərin fəaliyyətinin beş səviyyəsini ayırmaq mümkündür:

1. Dərs zamanı müəllimin siniflə frontal işi ümumi təhsil məqsədinə nail olmağa yönəldilmişdir.
2. Müəllimin cütlərlə işi və ya onun iştirakçıları arasında verilmiş cütlük daxilində müstəqil iş.
3. Qrup işi müəllimin qrupla işi və ya qrup daxilində müstəqil işdir.
4. Qruplararası iş - məqsədə çatmaq üçün bir neçə tapşırığı yerinə yetirmək lazımdır, hər bir qrupun öz vəzifəsi var, bütün tapşırıqların həlli ümumi məqsədə çatmağa gətirib çıxarır.
5. Frontal-kollektiv fəaliyyət - hər biri tədris prosesində fəal iştirak edən bütün şagirdlərlə eyni vaxtda həyata keçirilir. Birbaşa formada qrup fəaliyyəti müəllimin siniflə işinin aktiv növlərindən biridir.

Qrup fəaliyyətinin texnologiyası müəllimdən sinfi qruplara bölməyi, hər bir qrupda işi təşkil etməyi, şagirdləri dərsin məqsədinə çatmaq üçün hər biri işin tərkib hissəsi olan tapşırıqların yerinə yetirilməsi ilə maraqlandıрмаğı bacarmağı tələb edir [7]. Qrup fəaliyyətinin texnologiyası müəllimin ümumi maraqları, inkişaf xüsusiyyətləri, öyrənmə ehtiyacları və imkanları ilə birləşən dinamik şagirdlər qrupunu seçmək və formalaşdırmaq imkanı olan təhsil prosesinin belə bir təşkilidir. Qrup fəaliyyəti texnologiyasının əsas üstünlüklərindən biri odur ki, o, təkcə yeni biliklərin mənimsənilməsinə kömək etmir, həm də şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasına və şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına yönəldilir. Qrup işinin effektivliyi qarşıya qoyulan təlim məqsədinə uyğunluqdan və qrupdakı şagirdlərin sayından asılıdır. Qrupda çoxlu və ya az sayda iştirakçı olduğu halda, istədiyiniz nəticəni əldə etmək mümkün olmayacaq. Müəllimin qrup üzvlərinin optimal sayını düzgün və dəqiq seçə bilməsi vacibdir. Qrup işinin keyfiyyətli təşkili üçün ibtidai sinif dərslərində qrup işinin strukturunu bilmək lazımdır. Dərsdə qrup işinin strukturu:

1. Sınıf şagirdlərin təhsil uğurlarının səviyyəsinə, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin xarakterinə görə 3 nəfərdən 6 nəfərə qədər (spontan) qruplara bölünür.
2. Qruplar tapşırıqlar alırlar. Tapşırıqlar bütün qruplar üçün eyni ola bilər (eyni məşq eyni vaxtda yerinə yetirilir) və ya differensial (hər qrup bir mövzu ilə birləşdirilən müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirir).
3. Əsas odur ki, tapşırıq aydın və başa düşülən olmalıdır.
4. İş vaxtı və qiymətləndirmə meyarları razılaşdırılır (məsələn, düzgün və ya yanlış, müstəqillik dərəcəsi (müəllimin köməyi olmadan), qrupun hər bir üzvlərinin fəaliyyət dərəcəsi).
5. Hər qrupun üzvləri öz aralarında rollar bölüşdürürlər: məsələn, təşkilatçı, katib, planlaşdırıcı, natiq, tənqidçi-nəzarətçi və s.
6. Qrupda tapşırıqlar dialoq, müzakirə, sübut, təhlil, qiymətləndirmə və s. verilir.
7. Qrupda işlənilib hazırlanmış materiallar bütün sinif qarşısında təqdimatla göstərilməsi tətbiq edilir .

Beləliklə, tədris işinin təşkilinin qrup forması şagirdlər arasında birbaşa qarşılıqlı əlaqənin olması ilə xarakterizə olunan işin təşkili üsuludur: müəllim tərəfindən hər bir şagirdin təhsil fəaliyyətinin idarə edilməsinin xarakteri; müəllim və tələbələr arasında dialoq. Bu iş forması tədris materialının mənimsənilməsinin müvəffəqiyyətinə kömək edir, təlim fəaliyyətini formalaşdırır və məktəblilərin münasibətlərinə müsbət təsir göstərir. Dərsdə uşaqların müxtəlif növ birləşmiş fəaliyyətlərə daxil edilməsi həm nəticə baxımından, həm də qrupun və üzvlərinin inkişafı baxımından onun effektivliyini artırmağa kömək edir, şagirdlərin ən yaxşı inkişafı üçün şərait yaradır.

2.3. Eksperimental tədris və onun metodik təhlili

Tədqiqat və eksperiment metodlarını tətbiqi prosesində müəllim fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Hər iki üsul məzmunun qurulması baxımından eynidir. Həm eksperiment, həm də tədqiqat metodları təlimin və problemlə təpşırıqların formalaşdırılmasını nəzərdə tutur, müəllimin şagirdlərin idrak fəaliyyətini idarə etməsini və şagirdlərin hər iki halda yeni biliklərin mənimsəməsində qarşılaşdıqları problemləri həll etməklə öyrənilməsidir. Əgər bu metodların tətbiqi prosesində suallar, göstərişlər və konkret problemlə təpşırıqlar aktiv xarakter daşıyırsa, yəni problemin həllindən əvvəl və ya həlli prosesində qoyulursa, istiqamətləndirici funksiyanı yerinə yetirirsə, tədqiqat metodu ilə suallar şagirdlərin əsasən idrak problemlərinin həllinin öhdəsindən gəldikdən sonra qoyulur. Onların tərtibi şagirdlər üçün öz nəticələrinin və konsepsiyalarının, əldə etdikləri biliklərin düzgünlüyünə nəzarət və özünü yoxlama vasitəsi kimi xidmət edir. Buna görə də tədqiqat metodu daha mürəkkəbdir və şagirdlərin müstəqil yaradıcı axtarış fəaliyyətinin daha yüksək səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. O, yüksək inkişaf səviyyəsinə və yaradıcı işdə kifayət qədər yaxşı bacarıqlara malik, tədris və idrak problemlərinin müstəqil həllinə malik olan şagirdlərlə dərslərdə tətbiq oluna bilər, çünki bu tədris metodu öz təbiətinə görə tədqiqat fəaliyyətinə yaxınlaşır. Tədqiqat metodları araşdırdığımız mövzuda necə seçilir və şagirdlərin bilik və bacarıqları bu metodlar vasitəsi ilə necə möhkəmləndirilir?

Pedaqoji elmdə müəllimlərin praktiki təcrübəsinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi əsasında təhsil prosesi üçün konkret şəraitin müxtəlif kombinasiyasından asılı olaraq tədris metodlarının seçilməsinə müəyyən yanaşmalar işlənilib hazırlanmışdır. Tədris metodunun seçimi aşağıdakılardan asılıdır:

- şagirdlərin təhsili, tərbiyəsi və inkişafının ümumi məqsədlərindən və müasir didaktikanın aparıcı prinsiplərindən;

- tədqiq olunan mövzunun xüsusiyyətlərindən;
- konkret akademik fənnin tədrisi metodikasının xüsusiyyətlərindən və ümumi didaktik metodların seçilməsi üçün onun xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilən tələblərdən;
- müəyyən bir dərslin məqsədi, vəzifələri və materialının məzmunu haqqında;
- müəyyən bir materialın öyrənilməsi üçün ayrılan vaxtdan;
- şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinə dair;
- şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi (təhsil, tərbiyə və inkişaf);
- təhsil müəssisəsinin maddi təchizatından, avadanlıqların, əyani vəsaitlərin, texniki vasitələrin mövcudluğundan;
- müəllimin imkan və xüsusiyyətlərinə, nəzəri və praktiki hazırlıq səviyyəsinə, metodik bacarığına, şəxsi keyfiyyətlərinə dair.

Müəllim təlim metod və üsullarını seçərək tədrisdə tətbiq etməklə yüksək keyfiyyətli biliyi, əqli və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafını, idrak, ən əsası isə şagirdlərin müstəqil fəaliyyətini təmin edəcək ən səmərəli təlim metodlarını tapmağa çalışır. İbtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərin şifahi nitqinin yeni təlim texnologiyalarla inkişaf etdirilməsi tədqiqat prosesində öz təsdiqini tapmaq üçün mövzu ilə əlaqədar eksperimental tədris təşkil edildi. Eksperimental tədris Bakı şəhəri, Suraxanı rayonu Hövsan qəsəbəsinin Elçin Qaranzadə adına 170 №li orta ümumtəhsil məktəbində keçirildi. Təcrübənin aparılması müddətində ibtidai təhsil səviyyəsində olan siniflərin şagirdləri ilə yaxından tanış olub, onların xarici dil fənninin tədrisi prosesini müşahidə etməklə planlaşdırdığımız məqsədə nail olduq. Araşdırmamızın məqsədi:

- ibtidai məktəb yaşlı uşaqların kommunikativ bacarıqlarının inkişaf səviyyəsini müəyyən etmək üçün metodiki vasitələr hazırlamaq;
- ibtidai məktəbdə təhsil aldığı dövrdə ibtidai məktəb yaşlı şagirdlər arasında kommunikativ bacarıqların inkişaf səviyyəsinin dinamikasını izləmək;

- fərdi ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı üçün tövsiyələr hazırlamaq.

İbtidai təhsil səviyyəsində eksperimentin nəzəri və praktik sahələri araşdırdığımız metodiki ədəbiyyatların təhlili nəticəsində müəyyən edilmişdir. Məktəb təhsili səviyyəsində xarici dillərin öyrənilməsi problemləri və bu problemlərin həlli yolları tədqiqat işində izah edilir. Yeni təlim texnologiyalarının tədrisə tətbiqi yollarının təhlili belə nəticəyə gəlməyə imkan verdi ki, şagirdlər əməkdaşlığın təşkili və həyata keçirilməsi prosesində səyləri əlaqələndirmək bacarığını inkişaf etdiriblər.

Təqdim olunan mövzuların üzərində iş prosesinə görə şagirdlər müxtəlif dərəcəli səviyyələri əldə etdilər:

- Yüksək səviyyə 49% (11 nəfər) tərəfindən göstərildi - nümunələr nümunələrə uyğundur; aktiv dialoq prosesində uşaqlar qarşılıqlı anlaşma əldə edir və nümunələr yaratmaq üçün lazımi və kifayət qədər məlumat mübadiləsi aparırlar; qəbul edilmiş planın icrasına və qaydalara əməl olunmasına nəzarət edildi.
- Orta səviyyə - 28% (7 nəfər) - nümunələrlə nümunələrin ən azı qismən oxşarlığı var; təlimatlar zəruri təlimatların bir hissəsini əks etdirir; suallar və cavablar çatışmayan məlumatları verir; qismən başa düşüldü.
- Aşağı səviyyə - 6% (1 nəfər) - nümunələr nümunələrə bənzəmir; təlimatlar anlaşılmaz şəkildə tərtib edilmir; suallar mahiyyəti üzrə deyil və ya tərəfdaş üçün anlaşılmaz şəkildə tərtib edilir;

Diaqnostik nəticələr göstərir ki, şagirdlərin 39%-i yüksək səviyyə nümayiş etdirib, azyaşlı şagirdlərin 44%-i bu tip ünsiyyət bacarıqlarının orta inkişaf səviyyəsini nümayiş etdirib və 6%-i cütlükdə işləməyi, əməkdaşlıq etməyi, danışıqlar aparmağı bilmir. Uşaqların böyük əksəriyyəti əməkdaşlığa can atırlar, başqalarının nitqini dinləməyi və başa düşməyi, fəaliyyət üçün təlimatları tərəfdaşa çatdırmağı, həmsöhbətin mövqelərini nəzərə almağı, sinif yoldaşları

ilə necə qarşılıqlı əlaqə qurmağı, əməkdaşlığın təşkili və həyata keçirilməsi prosesini, sözləri koordinasiya etməyi, nitq etiketinin ən sadə normalarına riayət etməyi bilirlər.

Tədqiqatda psixoloqların bu yaşa uyğunlaşdırılmış, istifadəsi asan, ibtidai məktəb yaşlı uşaqların ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verən metodlarından istifadə edilmişdir. Kommunikativ bacarıqların inkişaf səviyyəsini qiymətləndirmək üçün bir sıra üsullar müəyyən edilmişdir: sual, müşahidə, söhbət, şagirdlərin təhlili, tapşırıqların nəticələrinin təhlili.

İş formaları: fərdi, cütlük, qrup. Metodoloji vasitələrə 6-9 yaşlı uşaqlar üçün diaqnostik üsullar kompleksi daxildir. İbtidai məktəb yaşlı uşaqlarda ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı diaqnostik qiymətləndirmə üsullarından istifadə etməklə yoxlanılıb.

Məqsəd 1. Həmsöhbətin (tərəfdaşın) mövqelərini nəzərə almaq qabiliyyətinin inkişaf səviyyəsini öyrənmək.

Məqsəd 2. Əməkdaşlığın təşkili və həyata keçirilməsi prosesində sözləri əlaqələndirmək bacarığının inkişaf səviyyəsini öyrənmək.

Məqsəd 3. Fəaliyyət üçün vacib göstərişləri müəyyən etmək və nitqdə nümayiş etdirmək, habelə onları tərəfdaşa çatdırmaq (məlumatlandırmaq) qabiliyyətinin inkişaf səviyyəsini öyrənmək.

Tədqiqatın metodoloji əsası kimi fərdi, kommunikativ yanaşmalardan istifadə olunur, burada şagird şəxsiyyəti özünü inkişaf etdirən bir sistem kimi qəbul edilir, şəxsiyyət kommunikativ fəaliyyətdə meydana çıxır və onun formalaşmasında özünü inkişaf əldə edilir. Kiçik yaşlı şagirdlərin kommunikativ mədəniyyətinin formalaşmasının öyrənilməsi üçün vasitələr seçilərkən, onun formalaşması meyarları və göstəriciləri müəyyən edilərkən sistemli, informasiya və mədəni yanaşmalar nəzərə alınır. Eyni zamanda, sistemli yanaşma:

- modelin hədəf komponenti ilə məzmun, kommunikativ mədəniyyətin formalaşdırılması vasitələri və nəzərdə tutulan nəticə arasında əlaqənin yaradılmasını zəruri hesab edir;
- informasiya yanaşması qiymətləndirmə blokunu, onun şərh oluna bilməsini tənzimləyir;
- mədəni yanaşma az yaşlı şagirdlərin kommunikativ mədəniyyətinin şəxsi və sosial əhəmiyyətli komponentlərinin məcmusunu müəyyən edir.

Kommunikativ mədəniyyətin formalaşdırılması vasitələri bunlardır:

- kommunikativ mədəniyyətin formalaşmasına töhfə verən pedaqoji texnologiyalar;
- məktəbdənkənar tədbirlərin təşkili;
- ibtidai məktəb yaşlı uşaqların təhsil prosesinin təşkilinin əsas forması kimi oyun;
- dialoq və müzakirə üsulları;
- mikro tədqiqatlar;
- müxtəlif dil və mədəniyyət ənənələrini müqayisə etmək üçün doğma və xarici dillərin öyrənilməsi;
- media resursları.

Azyaşlı məktəblinin şəxsi dəyişiklikləri kommunikativ mədəniyyətin formalaşması modelinin effektivliyini təsdiqləyir. Şifahi nitqin öyrədilməsində ünsiyyət mədəniyyəti ünsiyyətin informasiya strukturunda naviqasiya bacarığı ilə əlaqələndirilir. Mətn şəklində nitq məzmununa deyil, sosial-psixoloji məlumatla üstünlük verilir. Kommunikativ fəaliyyət prosesində sosial-psixoloji məlumatlar kommunikativ vəziyyətin və onun iştirakçılarının əhəmiyyətli xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə və qiymətləndirməyə imkan verir, nəticədə vəziyyətə adekvat ünsiyyət vasitələrinin seçimi yaranır [8]. Kommunikativ

mədəniyyət anlayışının mahiyyətini dərk etməyə bu cür yanaşma onun formalaşması üçün meyarların seçilməsini izah edir.

Tədqiqat prosesində azyaşlı məktəblilərin kommunikativ mədəniyyətinin formalaşma səviyyəsini təyin edərkən daxili (kommunikativ: qabiliyyətlər, fəaliyyət, xüsusiyyətlər və sərişətlər) və xarici amillərin (nitq etiketi, ünsiyyət normaları və ənənələri) təsirini nəzərə aldıq. Hazırlanmış modelin effektivliyini müəyyən etmək üçün kiçik yaşlı məktəblilərin kommunikativ mədəniyyətinin formalaşma səviyyələrinin öyrənilməsi üçün aşağıdakı üsullar seçilmişdir:

- kommunikativ empatiya səviyyəsinin diaqnostikası (İ.M.Yusupov);
- ümumi kommunikativ tolerantlığın diaqnostikası metodu (V.V. Boyko);
- test “ünsiyyətcillik səviyyəsinin qiymətləndirilməsi” dəyişdirilmiş metodologiyası (V.F.Ryaxovski);
- müəllimlər üçün anket-test “azyaşlı məktəblilərin ünsiyyət bacarıqlarının qiymətləndirilməsi” [7].

Kiçik yaşlı məktəblilərin kommunikativ mədəniyyətinin formalaşma səviyyəsinin pilot tədqiqatı müəyyən etməyə imkan verdi ki, ümumi 65 azyaşlı məktəblidən seçilənlərdən 21% - yüksək səviyyədə, 44% - orta və 35% aşağı səviyyədə iki qrup əlavə təcrübə üçün yaradılmışdır. Bu qruplarda kiçik yaşlı məktəblilərin kommunikativ mədəniyyətinin formalaşma səviyyəsi ümumiyyətlə eynidir. İbtidai sinif şagirdlərinin kommunikativ mədəniyyətinin formalaşma səviyyələri:

- Yüksək səviyyə
 - Orta səviyyə
 - Aşağı səviyyə
- Yuxarı səviyyə- ibtidai təhsil səviyyəsində olan şagird aşağıda göstərilən bacarıqları mənimsəyə bilər:

- ✓ şablon nitq ifadələrindən istifadə etməyi bilir və məşq etməyi bacarır;
- ✓ ünsiyyət normaları və ənənələri gözlənilir;
- ✓ sinifdə və məktəbdə davranış qaydalarına əməl etməyə çalışır.

Azyaşlı şagird həmsöhbətin ünsiyyət imkanlarını müəyyən edə bilir və bu imkanları nəzərə alaraq onunla ünsiyyət qura bilir. Dərsdə və məktəbdənkənar ünsiyyət prosesində kifayət qədər aktiv və müstəqil olmaqla yanaşı, həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqəyə maraq göstərir, öz emosional vəziyyətini idarə edir, həmsöhbətin əhvalını nəzərə alır, ünsiyyətcil, nəzakətli, empatiya, refleksiv qabiliyyətlər və tolerantlıq kifayət qədər inkişaf etmişdir, şərtlərə adekvat cavab verir, dil, nitq, kommunikativ və mədəni səriştələr kifayət qədər formalaşmışdır; şifahi və şifahi olmayan ünsiyyətdə sərbəstdir.

➤ Orta səviyyə-kiçik yaşlı şagird şablon nitq ifadələrindən istifadə etməkdə çətinlik çəkir, ünsiyyət normalarını və ənənələrini kifayət qədər yaxşı bilmir, nəticədə onlara həmişə əməl etmir, sinifdə və məktəbdə davranış qaydalarının pozulması faktları var, hər bir şagird ünsiyyətə can atır, lakin nitq vəziyyətində hərəkət edə bilmir, onun nəticələrinə tənqidi münasibət zəif inkişaf etmişdir, həmişə həmsöhbətin ünsiyyət imkanlarını müəyyən edə və bu imkanları nəzərə alaraq onunla ünsiyyət qura bilməmək, həmyaşıdları ilə ünsiyyətə maraq göstərir, lakin kifayət qədər aktiv və müstəqil deyil, şagird öz emosional vəziyyətini idarə edə bilmir, xüsusən də həmsöhbətin əhvalını nəzərə alır, kifayət qədər inkişaf etmiş empatiya, əks etdirmə qabiliyyətləri və tolerantlıq, formalaşma mərhələsində ünsiyyət vasitələrinə, ünsiyyət bacarıqlarına kifayət qədər sahib deyil.

➤ Aşağı səviyyə-kiçik məktəbli şablon nitq ifadələrini yaxşı bilmir, kommunikativ norma və ənənələr, bunun nəticəsində onların yerinə yetirilməməsi, komandada öz davranışından xəbərsizdir, tez-tez nizam-intizamı pozur, münaqişə vəziyyətində itirilir, kiçik yaşlı şagird şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqəyə maraq göstərmir, ünsiyyət arzusu yoxdur, həmişə adekvat

davranış formalarını göstərmir, tənqidiliyin aşağı səviyyəsi xarakterikdir, həmsöhbətin kommunikativ qabiliyyətlərini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir, buna görə də ünsiyyətin dialoq formalarını qurarkən onları nəzərə ala bilmir, həmyaşdaları ilə ünsiyyətdə passiv, emosional qeyri-sabitdir, empatiya, düşüncə və tolerantlıq inkişaf etmir, ünsiyyət vasitələrinə sahib deyil, ünsiyyət bacarıqları formalaşmır.

Dəyişikliklərin etibarlılığını yoxlamaq üçün riyazi statistika metodundan (şagird meyarı) istifadə edilmişdir. Tədqiqat üsuluna əsasən nəzarət eksperimentinin nəticələrinə görə şagirdlərin empirik qiyməti (3.3) alınmışdır. Əhəmiyyətli dəyişikliklər eksperimental qrupda yüksək ünsiyyətcillik səviyyəsinə malik şagirdlərin faizinin artması (32%) və onların nəzarət qrupunda olmaması aşkar edilmişdir, ünsiyyətcillik səviyyəsi aşağı olan şagirdlərin faizi eksperimental qrupda daha yüksəkdir 30,5% .

Yeni təlim metoduna əsasən nəzarət eksperimentinin nəticələri.

Müəllimlər üçün ibtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarının qiymətləndirilməsi sorğu-testi üzrə nəzarət eksperimentinin nəticələrinə görə alınan empirik qiymət (2.2). Təcrübə qrupunda yüksək səviyyədə ünsiyyət bacarıqları 72% -də nəzarət qrupuna nisbətən 22% yüksəkdir, lakin qeyd etmək olar ki, nəzarət qrupunda orta göstəriciləri olan uşaqlar 21,8% yüksəklikdə və hər iki qrupda kommunikativ bacarıqları aşağı səviyyədə olan sayı təxminən eynidir.

Kommunikativ empatiya səviyyəsinin diaqnostikası üzrə nəzarət eksperimentinin nəticələrinə əsasən alınan nəticənin (2.2) empirik dəyəri öz əhəmiyyətini təcrübə müddətində tapdı. Eksperimental qrupda məktəblilərin 20%-də yüksək səviyyədə empatiya inkişaf etmişdir ki, bu da nəzarət qrupundan 11,7% yüksəkdir; Nəzarət qrupunda empatiya səviyyəsi aşağı olan uşaqlar 16,9% yüksəkdir ki, bu da kiçik yaşlı şagirdlər arasında bu göstəricinin formalaşması üzrə iş forma və üsullarının düzgün seçildiyini təsdiqləyir.

Müəllim tipik səhvləri aşkar etməyə və şagirdlərin hərəkətlərinə düzəlişlər verməyə kömək edir. Təlimlərin istifadəsinin xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək:

- Şifahi məşqlər şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün, yaddaşının, nitqinin və diqqətinin inkişafına kömək edir. Onlar dinamikdir.
- Yazılı məşqlər bilikləri möhkəmləndirmək və onların tətbiqi bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün istifadə olunur. Onların istifadəsi məntiqi təfəkkürün, yazı mədəniyyətinin, müstəqilliyin inkişafına kömək edir.

Alınmış eksperimental məlumatların təhlili göstərir ki, eksperimental qrupdakı kiçik yaşlı məktəblilərin formalaşmış kommunikativ mədəniyyətinin səviyyəsi bir neçə göstərici üzrə nəzarət qrupundan yüksəkdir və şagirdin sınaq testinə görə onların statistik əhəmiyyəti ilə təsdiqlənir. Eksperimental qrupda baş verən əhəmiyyətli dəyişikliklər təklif olunan modellərin, kiçik yaşlı şagirdlərin kommunikativ mədəniyyətinin formalaşdırılması vasitələrinin effektivliyinə dəlalət edir.

NƏTİCƏ

Tədqiqat nəticəsində alman dilində şifahi nitqin səriştə əsaslı yanaşma əsasında formalaşmasının tədrisi prosesinin xüsusiyyətlərini üzə çıxaran nəzəri müddəalar müxtəlif mövqelərdən elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Ölkəmizdə peşəkar təhsilə səriştə əsaslı yanaşmanın tətbiqi və onun əsasında xarici dildə şifahi nitqin tədrisi modelinin yaradılması zərurəti bizim işimizə təkan verdi. Elmi ədəbiyyatda şifahi nitqin formalaşdırılması üçün fəal təlimin qurulması, yeni şəraitin, yeni texnologiyaların ən optimal formalarının seçilməsi və təşkili araşdırdığımız işin əsas məqsədidir. Xarici dil şifahi nitqin tədrisinin optimallaşdırılmasının əsas istiqamətlərini müəyyən etmək üçün biz bu prosesin mahiyyətini, meyarlarını və üsullarını ətraflı təhlil etdik. Nəticədə, həlli optimal təlim variantını yaratmağa imkan verən bir sıra vəzifələr müəyyən edildi:

- 1) ibtidai təhsil səviyyəsində səriştə əsaslı yanaşmanın əsas xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;
- 2) ilkin mərhələdə şagirdlərə xarici dildə nitqin öyrədilməsi şərtlərini sistemləşdirmək;
- 3) xarici dilin öyrənilməsi prosesində nitq və idrak fəaliyyətinin məzmununu müəyyən etmək və bunun əsasında kommunikativ səriştənin strukturunu inkişaf etdirmək;
- 4) xarici dildə şifahi nitqin tədrisinin məzmununun seçilməsinin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək və onun təşkilinin formalarını hazırlamaq.

Bacarıqlı yanaşma problemi ilə bağlı ədəbiyyatın təhlili məlumatlarına əsaslanaraq müəyyən etdik ki, ibtidai təhsilin məqsədi insanın əsas və xüsusi səriştələr məcmusu kimi müəyyən edilən peşə səriştəsinə malik olmasıdır. Bir dissertasiya tədqiqatı çərçivəsində səriştəsinin bütün komponentlərini formalaşdırmaq üçün xarici dil şifahi nitqinin tədrisinin qurulması probleminin çoxsaylı aspektlərinin əhatə olunması çox problemlə görünür, ona görə də biz bir

çox məsələnin nəzərdən keçirilməsini məqsədəuyğun hesab etdik. Bir sıra tədqiqatçılar nitq və idrak səriştəsini əsas kompetensiyalar qrupu arasında sıralayırlar, lakin akademik fənnin xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq, biz pedaqoji məqsədləri kommunikativ təlim məqsədləri ilə birləşdirmişik. Kommunikativ səriştənin məqsəd və planlaşdırılmış təlim nəticəsi kimi çıxış etdiyini nəzərə alaraq, bu tədqiqatda biz şifahi nitq səriştəsini kommunikativ səriştəsinin tərkib hissələrindən biri hesab edirik.

1. Xarici dil kimi alman dili üzrə yerli və xarici dərsliklərin təhlili zamanı belə nəticəyə gəldik ki, onların əksəriyyəti xarici dilin səriştə əsaslı tədrisinin prioritet məqsədlərinə uyğun gəlmir. Alman dili üzrə dərsliklərin istifadəsi şagirdlərin şifahi xarici dil nitqinin inkişafına müsbət təsir göstərir, lakin praktiki olaraq onların nitq və idrak bacarıqlarının formalaşmasına kömək etmir. Bu dərsliklərin əsas çatışmazlığı problem və layihə tapşırıqlarının, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı, qrupda işləmək vərdislərinin (əməkdaşlıq bacarıqlarının) inkişafı üçün məşqlərin kifayət qədər olmamasıdır. Xarici dilin şifahi nitqinin tədrisi prosesində şagirdlərin nitq və idrak səriştəsinin formalaşması problemi tam olmasa da, daha effektiv şəkildə xarici tədris materiallarında həll olunur. Bu dərsliklərin müəllifləri şagirdlərin sinifdən kənarında dili öyrənməyə davam etmələrinə imkan verəcək bacarıqları formalaşdırmağa çalışırlar, lakin bu, bizim anlayışımızda həmişə nitq və idrak səriştəsinin məqsədyönlü şəkildə formalaşmasına kömək etmir. Təhlil zamanı aşkar edilən mənfi və müsbət məqamlar gələcəkdə məşq və tapşırıqlar toplusunun işlənilib hazırlanması nəzərə alınmışdır.

2. Şagirdlərin nitq və idrak səriştəsinin formalaşmasına yönəlmiş məşğələlər və tapşırıqlar kompleksinin hazırlanması şifahi nitq fəaliyyətinin inkişaf xarakterinə əsaslanırdı: produktiv, reproduktiv və yaradıcı növlər. Bu əsasda biz şagirdlərin nitq səriştəsinin formalaşmasında üç mərhələ müəyyən etdik:

- Birinci mərhələ şagirdlərin nitq və idrak səriştəsinin əsaslarının qoyulması, şərti olaraq “tapşırıq-təlimat” adlandırdığımız produktiv tipli tapşırıqların yerinə yetirilməsi prosesində onların tədris və idrak bacarıqlarının formalaşması ilə xarakterizə olunur.
- İkinci mərhələdə şagirdlərə reproduktiv-yaradıcı tipli tapşırıqlar təklif olunur: “yenidənqurma tapşırıqları” və “rol oyunları”.
- Üçüncü mərhələ "tapşırıqlar-layihələr" kimi yaradıcı tapşırıqların həyata keçirilməsi yolu ilə şagirdlərin artıq formalaşmış nitq və idrak bacarıqlarının inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün lazımdır.

3. Şagirdlərin nitq və idrak səriştəsinə formalaşdırmaq məqsədi ilə alman dilində şifahi nitqin tədrisinin təklif olunan modelinin eksperimental sınaqdan keçirilməsi onun səmərəliliyini təsdiq etmişdir. Təcrübədən sonrakı hissədə qeyd olunan subyektlərin şifahi nitqinin göstəriciləri eksperimental qrup üzvlərinin monoloq və dialoq nitq bacarıqlarının irəliləyişini və təkmilləşməsinə, müstəqil fəaliyyətinin nəticələrinin keyfiyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldiyini göstərir. Eksperimental qrupda eksperimentdən əvvəlki və eksperimentdən sonrakı yekun bölmələrin məlumatlarının müqayisəli təhlili təlim eksperimentindən əvvəl və sonra əldə edilən nəticələr arasında açıq-aşkar fərqi qeyd etdi. Nəzarət qrupunda əhəmiyyətli yaxşılaşma müşahidə edilmədi. Beləliklə, təlim eksperimentinin nəticələrinin təhlili təklif olunan məşq və tapşırıqlar toplusunun effektivliyinə dəlalət edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Həməzəyev M. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı: Adiloğlu, 2003, 280 s.
2. Kurrikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı: Mütərcim, 2011, 344 s.
3. Qəribova M. İxtisas fakültələrinin aşağı kurslarında alman dilinin tədrisində interaktiv metodlardan istifadə. Monoqrafiya, Bakı: Elm və təhsil, 2016, 204 s.
4. Mehrabov A.O. Azərbaycan Təhsilinin Müasir Problemləri. Bakı: Mütərcim, 2007, 448 s.
5. Mehrabov A.O. Müasir Təhsilin Metodoloji Problemləri. Bakı: Mütərcim, 2012, 252 s.
6. Şirəliyev Ə. Xarici dillərin tədrisində fəal təlim metodlarının tətbiqi / Mədəniyyətlərarası dialoq: Linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı: Mütərcim, 2010, s. 132-135
7. Təhsilin müasir problemləri. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı: Mütərcim, 2010, 332 s.
8. Təlim prosesində yeni texnologiyalar. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı: Mütərcim, 2011, 368 s.
9. Ümumtəhsil məktəblərinin 1-4-cü sinifləri üçün fənn kurrikulları. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Bakı: Təhsil, 2008, 480 s.
10. Veysəlli F.Y. Dilöyrənmənin praqmatik aspekti / Orta və ali məktəblərdə xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: ADU, 2008, s. 214-218
11. Veysəlli F.Y. Semiotika. Bakı: Mütərcim, 2010, 336 s.
12. Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı: Təhsil NPM, 2005, 342 s.

13. Veysova Z. Fəal/İnteraktiv Təlim: Müəllimlər üçün vəsait. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Bakı: UNİCEF, 2007, 149 s
14. Yadigar F. German dilçiliyinə giriş. Bakı: Təhsil NPM, 2003, 408.

Rus dilində

15. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам. М.: Высшая школа, 2002, 256 с.
16. Бим И.Л. Концепция обучения второму иностранному языку (немецкому на базе английского): Учебное пособие. Обнинск: Титул, 2001, 48 с.
17. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. М.: Просвещение, 2002, 278 с.
18. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова, М.: Педагогика, 1991, 479 с.
19. Выготский Л.С. Мышление и речь. М.: Лабиринт, 1999, 352 с.
20. Гусейнзаде Г. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, 314 с.
21. Елухина Н.В. Устное общение на уроке, средства и приемы его организации // Иностранные языки в школе, 2005, № 2, с. 11-19
22. Залевская А.А. Некоторые проблемы теории понимания текста // Вопросы языкознания, № 3, 2002, с. 62-73
23. Захарова Е. А. Коммуникативное обучение иностранному языку и его практическая значимость // Молодой ученый. №5, 2016, с. 676-679.
24. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. М.: РАО/МПСи, 2001, 396 с.
25. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. М.: Просвещение, 1985, 305 с.

26. Исмаилова Д. Методика обучения диалогической речи современного английского языка на начальных курсах языковых вузов. Баку: Мутарджим,
27. Новые педагогические информационные технологии в системе образования / Под. ред. Е.С.Полат. М.: Педагогика, 2000, 357 с.
28. Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе / Под ред. А.А.Миролюбова, И.В.Рахманова, В.С.Цетлин. М.: 2003, с. 11-1
29. Ощепкова В.В. «Язык и культура Великобритании, США. Канады, Австралии. Новой Зеландии» М./СПб.: ГЛОССА/КАРО, 2004 , 336 с.
30. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранному говорению. М.: Просвещение, 1991, 142 с.
31. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур [Текст]: Пособие для учителей учреждений, обеспечивающих получение общего среднего образования / Е. И. Пассов; Мн.: Лексис, 2003, 184с.
32. Рогова Г.В. Методика обучения иностранному языку на начальном этапе. М., 2000. Инновационные технологии в преподавании немецкого языка 181с.
33. Салахова А. С. Просодические и интонационные ошибки в английской и немецкой речи студентов - носителей русского языка / А. С. Салахова // Вестник Сургутского государственного педагогического университета, 2012, №3, 20-25с, д-во МГУ, 2004, 352 с. уэна Де Куртенэ, 2000, 310 с.
34. Соловова Е.Н. «Методика обучения иностранным языкам» (Базовый курс лекций) Москва «Просвещение», 2002, 238 с, Наука, 2005, 215 с.
35. Китайгородская Г.А. Интенсивное обучение иностранным языкам: Теория и практика.- М.: Рус. яз., 1992, 254 с.

36. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. М.: РАО/МПСи, 2001, 127 с.
37. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация (Классический университетский учебник). – М.: Издательство Лэмпберт, У. Зависимость двуязычия от условий усвоения языка / У. Лэмпберт, Дж. Гавелка, С. Кросби // Новое в лингвистике. Вып. VI. М., 1972, 241-253 с.
38. Фердинанд С. Труды по языкознанию. Курс общей лингвистики / Под ред. Ш.Балли, А.Саше. Екатеринбург: 1999, 425 с.
39. Щерба, Л. В. Избранные работы по русскому языку Текст./ Л. В. Щерба. М. : Аспект Пресс, 2007, 259 с.
40. Щукин, А. Н. Обучение иностранным языкам: теория и практика Текст. : учеб. пособие для преподавателей и студентов / А. И. Щукина. 2-е изд. - М. : Филоматис, 2006, 480 с.
- Alman dilində**
41. Albers H.G., Bolton S. Testen und Prüfen in der Grundstufe. München: Langenscheidt, 1995, 200 s.
42. Bimmel P., Kast B., Neuner G. Deutschunterrichtsplänen. Arbeit mit Lehrwerkslektionen. München: Langenscheidt, 2003, 176 s.
43. Ehlers S. Lesen als Verstehen. Kassel: Langenscheidt, 1992, 112 s.
44. Erlinger H.D. Neue Medien Edutainment Medienkompetenz. / Deutschunterricht im Wandel. München: Ko Päd, 1997, 133 s.
45. Erlinger H.D., Hußmann A. Medienerziehung im Deutschunterricht. Essen: Die Blaue Eule, 1998, 55 s.
46. Goette E. Deutschunterricht. Rinteln: Merkur Verlaэ, 1988, 300 s.
47. Hermann F., Koenig M. Grammatik lehren und lernen. Kassel: Langenscheidt, 2003, 160 s.
48. Jugendlahl W. Sprachliche Bildung im kulturellen Kontext. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH, 1991, 207 s.

49. Karl A. Einführung in die Unterrichtsmethodik. Stuttgart: Kohlhammer, 1979, 176 s.
50. Kast B. Fertigkeit Schreiben. München: Langenscheidt, 1999, 140 s.
51. Keil R., Schubert D. Innovation und Alltag in der Bildung. Münster: Waxmann, 2006, 115 s.
52. Kilp E. Spiele für den Fremdsprachenunterricht. Tübingen: Stauffenburg, 2003, 138 s.
53. Kleppin K. Fehler und Fehlerkorrektur. München: Langenscheidt, 1998, 152 s.
54. Klute W. Sprachbewußtsein/ Sprachgebrauch. Frankfurt am Main: Hirschgraben Verlag, 1977, 211 s.
55. Kunert K. Lernorganisation. München: Koesel, 1977, 160 s.
56. Küppers W. Psychologie des Deutschunterrichts. Berlin, Stuttgart: W.Kohlhammer, 1980, 167 s.
57. Loenhoff J. Interkulturelle Verständigung. Opladen: Lesket Budrich, 1992, 223s.
58. Luhmann N. Einführung in die Theorie der Gesellschaft. Heidelberg: Carl-Auer Verlag, 2005, 333 s.
59. Moosmüller A. Interkulturelle Kommunikation. Münster: Waxmann Gmbh, 2007, 181 s.
60. Mühlhausen U. Unterrichten lernen mit Gespür. Baltmannsweiler: Schmeider Verlag Hohengehren, 2005, 205 s
61. Müller B.D. Wortschatzarbeit und Bedeutungsvermittlung. München: Langenscheidt, 1993, 119 s.
62. Neuner G., Hans H. Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts. Berlin: Langenscheidt, 2002, 200 s.
63. Prange L. Sprech Spiele. München: Max Hueber Verlag, 2001, 104 s.
64. Rainer B. Probleme der Wortschatzarbeit. München: Langenscheidt, 2003, 192 s.

65. Roche J. Fremdsprachenerwerb/ Fremdsprachendidaktik. Tübingen: A.Francke Verlag, 2008, 286 s.
66. Schatz H. Fertigkeit Sprechen. Kassel: Langenscheidt, 2001, 228 s.
67. Schubert A. Qualität im Deutschunterricht. Braunschweig: Westermann, 2003, 126 s.
68. Schwerdtfeger I.C. Gruppenarbeit und innere Differenzierung. München: Langenscheidt, 1998, 221 s.
69. Wiche R.E. Kontakte knüpfen. München : Langenscheidt, 1993, 168 s.

İngilis dilində

70. Brown H.D. Principles of Language Learning and Teaching. Longman, 2000, 360 p.
71. Canale M. and Swaine M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to sec2.and Language Teaching and Testing //Applied Linguistics, 1980,47 s, №1
72. Carbaugh D. “Cultural Communication and Intercultural Contact.” LEA. 1990, 310 p.
73. Clark H.H.“ Using Language”.Cambridge University Press. 1996, 256 p.
74. Cruse A. A Glossary of Semantics and Pragmatics. Edinburgh University Press, 2006, 356 p.
75. Dijk T.A. van. Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse. London: Longman. 1977, 380 p.
76. Douglas R. Performative Linguistics: Speaking and Translating as Doing Things With Words. London and New York: Routledge. 2003, 430 p.
77. Habermas J. Knowledge and human interest. Boston: Beacon Press, 1971.
78. Habermas J. Communication and evolution of society. Boston: Beacon Press, 1979.
79. Harmer J. The Practice of English Language Teaching, Longman, 2001, 370p.

80. Hymes D. On Communicative Competence/ D. Hymes; in J.B.Pride and J.Holmes (eds.). New York: Harmondsworth: Penguin, 1972, 293p.
81. Hymes D.H. Sociolinguistics. Selected Readings. Harmondsworth: Penguin Education, 1972, 269-293 p.
82. Searle J. "Indirect speech acts". In Syntax and Semantics, Oxford: Oxford University Press,1991, 265–277 p.
83. Mc Donough J. and Shaw C. Materials and Methods in ELT: A teacher's guide. 2nd edition. Malden: Blackwell, 2003, 280 p.
84. Richards J.C. and Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, 171 p.
85. Richards J.C., Willy A.R. Methodology in language Teaching, Cambridge University, 2002, 345 p.
86. Savignon S.J. «Communicative language teaching». In Byram, Michael. Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning. [Книга]. — London: Routledge, 2000, 125–129 p.

